

UDK:016:949.75 "1941/1945"
949.75:930 "1941/1945"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 25. 11. 2002.

Povijest NDH kao predmet istraživanja

NADA KISIĆ KOLANOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Premda je za razdoblje Drugoga svjetskoga rata odavno stvoren organski historiografski okvir, čini se da prošlost NDH nije postala prošlost kao i svaka druga već se preko nje reflektiraju moderni politički pregibi. U povijesnoj objektivizaciji NDH isprepliće se kognitivni i etički nivo čitanja prošlosti. U radu se prikazuju različiti modeli analize koji uključuju širenje i sužavanje okvira istraživanja i sukladno tome razumijevanja prošlosti NDH.

Sljevi znanja koje aktivira povijesna analiza Nezavisne Države Hrvatske često su predmet prijedora u javnost. Premda je za razdoblje Drugoga svjetskoga rata odavno stvoren organski historiografski okvir, čini se da prošlost NDH nije postala prošlost kao i svaka druga već se preko nje reflektiraju moderni politički pregibi. Tijekom vremena došlo je do pomaka u modelima pristupa, ali je paralelno tekao i proces novih ideoloških pregrupiranja. O toj povijesnoj temi i dalje se vode diskusije čiji znanstveni interes nikad nije utvrđen. Očekivanja da će najnoviji pristupi biti odriješeni skrivenih uloga, bila su preoptimistična, pa se tema NDH i dalje transformira u razna problemska područja, primjerice u polaganje računa i odgovornost za prošle događaje i potvrđivanje kolektivnog identiteta. Daleko od toga da prihvatimo prijedor te vrste, ovdje ćemo razmotriti kako se snalaze povjesničari u konstitutivnoj dvojnosti fenomena NDH. Kada je posrijedi NDH, riječ o kognitivnom i etičkom nivou čitanja prošlosti, tj. o njezinom označavanju kategorijom nacionalne države, u koji valja uključiti fenomen etnocentričnosti i mračno područje zločina. Sukladno tome raspravu ćemo shematizirati oko obrazaca istraživanja NDH, tj. oko sužavanja i širenja istraživačkog okvira. Pritom je nemoguće zaobići neke fundamentalne refleksivne poglede historiografije s kraja 20. stoljeća (povijesnu reviziju, pitanje povijesnoga zla i pitanje o jedinstvenosti holokausta), premda te teme nadilaze mogućnosti ove analize.

Desetogodišnje istraživanje NDH oblikovalo je moje gledanje i na sam predmet istraživanja. Govorit ću kroz vlastitu praksu istraživanja s napomenom da moj osobni pogled dakako nije jedini način pristupa temi.

Drugi svjetski rat i određenja koja nude povjesničari

Za početak dobro je postaviti pitanje o tome može li se točno utvrditi prošlost koja se pretvara u povijest na mnogostrukim razinama? Preciznije, da li je moguća povijesna ocjena NDH koju bi prihvatili svi, ili možda nije? Budući da ne nalazimo jednoznačan odgovor na ovo pitanje, čini se korisnijim razmatranje usmjeriti prema metodološkoj razini kako bismo pokazali da se prijemor javlja na razini objektivizacije nacionalnih režima koji su se za vrijeme Drugoga svjetskoga rata svrstali na stranu Hitlerove Njemačke. Pitanje, treba li u njihovu određenju početi od zločina i kolaboracije, gotovo je opće mjesto suvremene historiografske scene. Taj čvor spoznajnog i etičkog nivoa povijesti ne pokušavaju razmrsiti samo povjesničari. Premda je mlada generacija mnogo manje zainteresirana za rar i okupaciju, ta tema još nije stvar prošlost ni u drugim europskim zemljama. No, čini se da su tamošnji istraživači mnogo otvoreniji za takav pristup europskoj prošlosti što će je učiniti plodnom za njezinu budućnost. Stoga nije suvišno uputiti na zapaženi uradak francuske historiografije o temi Vichy. Henry Rousso, francuski povjesničar Institut d'Histoire du Temps Présent u Parizu, u najnovijoj knjizi "*The Vichy Syndrome*" priču o "Vichy" pretvara u potragu za istinom u kojoj povjesničarima namjenjuje ponajbolju ulogu. To je uloga čuvara gradiva koje će jednog dana dovršiti "nedovršeno oplakivanje" nacije. "Vichy sindrom", kako to Rousso zaključuje, funkcionirao je kao "cijena koja je morala biti plaćena za progres. Ako je sjećanje bilo bolesno, vjerojatno je stoga tkivo društva ostalo zdravo. Ili je bolest nasljedna - i neizlječiva". Rousso u središte interesa postavlja temu "kolektivnog pamćenja" nacije pokušavajući odgovoriti na pitanje zašto se "iskrivljenja pretvaraju u najvažnije dokaze". Preciznije, zašto su Francuzi pogrešno shvatili sjećanje na Drugi svjetski rat, tj. povijesno razdoblje zemlje od okupacije u lipnju 1940. do oslobođenja u kolovozu 1944. U analizi se koriste metafore utemeljene u jeziku emocionalne neprilagođenosti (sindrom, neuroza, potiskivanje, temperatura i sl.). Rousso obrazlaže da je "neuroza" nalije nesposobnosti nacije da se suoči s vlastitom prošlosti. Autor će vjerojatno ostati zapamćen po konceptu "vektora sjećanja", koje definira kao "svaku dobrovoljnu rekonstrukciju događaja s društvenim ciljem".¹

¹ H. ROUSSO, *The Vichy Syndrome, History and Memory in France since 1944*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1991., 306. Termin "sjećanje nacije" pokriva misaoni konglomerat koji se stvara nakon primanja mnogih signala. Za sjećanje na Vichy, Rousso analizira nekoliko vektora: službeni (komemorativne svečanosti, spomenici udruge zarobljenika i pokreta otpora itd.), zatim kulturni vektori (književnost, film, televizija), obrazovni vektori (visokoškolsko gradivo, djela povjesničara). Isto, 219-221. Francuske *Les années noires* vežu se uz režim u Vichyju i njegovu odgovornost za "utamničenje 135 000 ljudi, za internaciju 70 000 osumnjičenih (uključujući brojne političke izbjeglice iz središnje Europe), i za otpuštanje 35 000 civilnih službenika i za deportaciju 76 000 Židova. Isto, 7. Pogled na Vichy istražuje i Pierre LABORIE u knjizi *L'opinion française sous Vichy, Les Français et la crise d'identité nationale 1936-1944.*, Éditions du Seuil, mai 1990, mars 2001.

Već iz ovog reduciranog prikaza može se naslutiti da se "slučaj" NDH zapravo svodi na potrebu suočavanja s vlastitom prošalošću. Shvatiti NDH kao dio hrvatskog naslijeđa, znači u historiografsku refleksiju unijeti valjane parametre. U pokušaju stvaranja hrvatske države 1941. ustaški pokret nije mogao posegnuti za nečim drugim nego što je nacionalno samoodređenje. Pojam nacije vjerojatno ostaje trajna odrednica analize, no ta odrednica ne smije zatvoriti druge prizive, pri čemu mislimo na pogubni etnocentrizam NDH.

To međutim, ne znači da se povjesničari Drugoga svjetskog rata ne susreću s drugim teškoćama. Premda se njegove značenjske vrijednosti aktiviraju paradigmom "savezničke povijesti", koja i nadalje ima ključno obilježje u suvremenoj historiografiji, tome je modelu upućeno i nekoliko općih prigovora. Kao što primjećuje Norman Davies, britanski povjesničar i autor knjige *Europe, A History*, legitimirajuća matrica "savezničke povijesti" pobjednike Drugoga svjetskog rata postavlja iznad iskustva čitavih naroda. Ona se testira preko demonizacije Nijemaca kao dva puta potučenih neprijatelja, ili primjerice preko Hrvata i Slovaka koji zbog kolaboracije s Nijemcima u europskom mnijenju nisu percipirani kao slobodoljubivi narodi kao primjerice Česi i Srbi.²

Nadalje, budući da je historiografija Drugoga svjetskog rata simpatizirala pobjednike, ratni gubitnici nisu dobili pravo da ispričaju svoju povijesnu priču. Istraživačima je uglavnom bila nedostupna dokumentacije koja bi otkrila naličje povijesne zbilje. Jedna od najslabijih strana tog modela jest nametnuta amnezija za zločine koje je počinila "antifašistička" strana. Tako je primjerice, mlađa generacija Hrvata tek 1991. mogla javno saznati za žrtve Bleiburga i Križnog puta, kao i za prikriveni udio savezničkih pobjedničkih sila u tim zločinima. Da paradoks bude veći, među prvim javnim publikacijama na tu temu 1991. bila je knjiga *Ministar i pokolj* Nikolaja Tolstoja, britanskog povjesničara ruskog podrijetla, izuzmemo li publikacije hrvatske političke emigracije.³ Čini se da su

² N. DAVIES, *Europe, A History*, Oxford University Press 1996., 706.-707. Premda i sam Davies kada spominje NDH rabi naziv "ustaše-fašisti" upadajući u crno bijelu shemu, on priznaje da se uvelike manipuliralo brojem žrtava na području NDH i to na štetu Hrvata. Nadalje, Davies zapaža da je "saveznička shema" povijesti nedvojbeno povezana s jednom vrstom indulgencije prema SSSR-u koji je od 1945. grubo dominirao nad zemljama europskog jugoistoka.

³ Usp. N. TOLSTOY, *Ministar i pokolj*, Zagreb 1991. Tolstoy, inače pranećak Lava Tolstoja, zastupao je tezu da je V. Britanija odgovorna za izručenje gotovo 200 000 hrvatskih vojnika i civila jugoslavenskim partizanima 1945. Sam događaj okarakterizirao je kao izravno kršenje Haških konvencija jer su u masovnoj egzekuciji na Kočevskom rogu partizani smaknuli 45 000 hrvatskih vojnika. Knjiga je izazvala skandal u Britaniji, bila je zabranjena, a autor je 1989. osuđen na visoku novčanu kaznu zbog klevete brigadira T. Lowa, od 1962. lorda Aldingtona, umrlog 7. 12. 2000. Usp. također: *Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta: 1945-1995*, uredio M. VALENTIĆ, Zagreb 1995.; A. MIJATOVIĆ (uredio) *Zbornik radova - Međunarodni znanstveni skup Bleiburg 1945-1995*, Zagreb 1997.

političke promjene u Hrvatskoj 1990. otvorile novo tržište za patnje žrtava. To je donekle shvatljivo imamo li na umu da se pedeset godina šutjelo o žrtvama komunizma, te da je u Domovinskom ratu Hrvatska ponovno pretrpjela strašne žrtve. Činjenica je da u hrvatskoj historiografiji broj radova posvećen analizi žrtava fašizma nije ni približno jednak broju radova o žrtvama komunizma. Ta nas konstatacija obvezuje na redefiniranje prioriteta i zahtjeva novu senzibilnost historiografije prema žrtvama komunizma koji taj zaostatak treba što prije nadoknaditi.

Ono što se danas jasno naslućuje, a u što pokušavaju proniknuti i neki europski autori, jest fenomen "okultiranja" komunističkih zločina. Da bismo opisali taj fenomen poslužiti ćemo se ključnim određenjima koje nam je ponudio francuski teoretičar Stéphane Courtois koji zajedno s nekolicinom istraživača pokušava proniknuti u problem "zločinačke dimenzije" modernog komunizma. Rezultat tog projekta jest *Crna knjiga komunizma*. Njezini autori koji su svojedobno i sami podlegli "fascinaciji" komunističkim idejama, pokušavaju odgovoriti zašto su povjesničari šutjeli o žrtvama komunizma dok se silno množila bibliografija o nacističkim zločinima. Odakle potječe taj naglasak na genocidu nad Židovima koji je «stekao status paradigme modernog barbarstva» ispunivši "cijeli prostor namijenjen percepciji masovnog terora u 20. stoljeću". Courtois, dakako, ni u jednom trenutku ne dovodi u pitanje iznimnu važnost istraživanja nacističkih zločina, ali istodobno istražuje zašto je nakon trijumfa antifašizma 1945. dan neopoziv legitimitet komunistima. Courtois zapaža da su komunisti tijekom Drugoga svjetskog rata odista bili najbolji branitelji "antifašizma", ali je nacionalsocijalizam nakon rata zaradio naziv apsolutnog "Zla", čime je komunizam gotovo mehanički svrstan u tabor "Dobra".⁴

Bilo kako bilo, lako je uočiti da su političke promjene u Europi 1989. otvorile novi intelektualni prostor u kojemu se moglo ponešto drukčije raspravljati o njezinoj najnovijoj prošlosti. Nakon tih promjena posvuda se govorilo da se "bivše socijalističke zemlje sada vraćaju u Europu". No, čini se da tek slijedi primjerena "refleksija o totalitarizmu" kao europskom naslijeđu. Kao što ističe austrijski teoretičar Paul Liessmann, ideologiju fašizma i komunizma i njihove prakse treba pojmiti kao sastavnice europskog identiteta, preciznije, promišljanje tih problema ne smije se tek "delegirati Nijemcima i zemljama istoka". Prorađivanje kako nacionalsocijalizma tako i staljinizma mora biti shvaćeno kao "europski problem". Pritom bi trebalo biti jasno, smatra Liessmann, da "ideološke

⁴ Stéphane COURTOIS, Nicolas WERTH, Jean-Louis PANNÉ, Andrzej PACZKOWSKI, Karel BARTOŠEK, Jean-Louis MARGOLIN, *Crna knjiga komunizma*, Zagreb 1999. Autori su iznijeli procjenu o 85 do 100 milijuna žrtava komunizma. Usp. također: F. FURET, *Prošlost jedne iluzije, Ogled o komunističkoj ideji u XX. stoljeću*, Zagreb 1997. O nejednakom odnošenju povijesnog pamćenja prema nacizmu i komunizmu raspravlja A. BESANÇON u knjizi *Zla kob stoljeća, o komunizmu, nacizmu i jedinstvenosti šoaha*, Zagreb 2002.

ideje vodilje europskog totalitarizma - etnička čistoća i besklasno društvo - više ne mogu predstavljati principe na koje bi se europska politika na bilo koji način pozivala". U tom smislu je "politička shema lijevo-desno odista odslužila svoje, premda će u praksi vjerojatno djelovati i dalje".⁵

Historiografsko naslijeđe: obrasci istraživanja NDH

Kada je posrijedi istraživanje Drugoga svjetskog rata u pet desetljeća hrvatske historiografije (do demokratske smjene vlasti 1991.), možemo govoriti o proizvodnji znanja koje je bilo više ili manje uspješna sinteza povijesti hrvatske ljevice. Počeci istraživanja locirani su u davnu 1961. godinu kada je osnovan *Institut za historiju radničkog pokreta*, čiji su istraživači bili mahom članovi Saveza komunista Hrvatske.⁶ U istraživanju suvremene povijesti naglasak je premješten na radnički pokret i komunističku partiju. Pisanje povijesti odozgo fiksirano je na teoriju o dvjema klasama, zbog čega se zapostavljala povijest ostalih društvenih slojeva, osobito građanskoga. Kada je posrijedi razdoblje Drugoga svjetskoga rata, historiografski diskurs je usmjeren na povijesnu ulogu komunističke partije i njezine zasluge u postizanju nacionalno-oslobodilačkih ciljeva. Posrijedi je elitistička koncepcija jugoslavenskih komunista koji su sebe koncipirali kao antifašiste i oslobodioce. Građanske opcije proglašene su reaktivne i izjednačene su s "marionetama" fašizma i nacionalsocijalizma. Ako bismo taj redukcionistički diskurs pokušali definirati iz pozicije proizvodnje znanja o prošlosti, zaključili bismo da takva slika prošlosti nije bila posve u skladu s objektivnom zbiljom. Oslonimo li se na određenja Jamesa Wilkinsona, profesora povijesti i književnosti na sveučilištu u Harvardu, takva se "iskrivljenja" u historiografiji objašnjavaju nedostatkom "objektivnih standarda" tj. izostankom strategije za "obračun s nedostacima dokaza".⁷

⁵ U Liessmannovu izvodu ideologije fašizma i komunizma "djeca su prosvjetiteljstva, nastavci i reaktivni oblici one pretenzije na um koja je htjela podčiniti svijet svojoj racionalnosti". Drugi "trn" europskog naslijeđa u nacionalsocijalizmu jest Darwinova formula "borbe za opstanak" koja nije lišena "rasističkog raspoloženja". K. P. LIESSMANN, *Osvit Zapada*, nav. dj. 126. i 131.

⁶ Osnivač IHRPH bio je Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske, a od 1961. do 1965. on je nosio samo naziv IHRP. U Institutu je istraživački naglasak stavljen na istraživanje "historije radničkog pokreta u Hrvatskoj i Saveza komunista Jugoslavije, historije oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije". Zatim na istraživanje "suvremene historije izgradnje socijalizma" i na "osnovne probleme iz nacionalne i opće historije koji su povezani s historijom radničkog pokreta i suvremenom historijom naroda socijalističke Jugoslavije". Direktor instituta bio je F. Tuđman koji je u travnju 1967. zbog političkih razloga prisiljen na ostavku. Detalje o razvoju Instituta i unutrašnjim sukobima vidi u: Z. ČEPO, *Dva decenija Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske*, ČSP 1, 1982., 7.-59.

⁷ J. WILKINSON, "Izbor fikcija: Povjesničari, sjećanja i dokazi", *Gordogan*, 43-44, 1998., 106.

Očevidno je da disciplinarno područje NDH ima svoju genealogiju i da je model eksplikacije prošao nekoliko faza. Vratimo li se službenoj historiografiji, do 1991. dominirao je model koji uvjetno možemo nazvati "marksistički". Svakako treba "marksistički" model koji je vladao u zemlji, nadopuniti prikazom analitičkog modela koji je paralelno odnjevovan u skupini hrvatskih publicista u izbjeglištvu. Oni su uglavnom bili okupljeni oko književnog časopisa "*Hrvatska revija*", a njihov pristup možemo označiti kao "nostalgično-apologetskim". U oba slučaja radi se o jednoznačnim pristupima u kojima se NDH definira i tumači jednim idiomom. Riječ je o licu i naličju definicije koja je vezan uz ključni pojam nacije i značenje koja taj pojam proizvodi. U pokušaju određenja NDH i "marksistički" i "nostalgično-apologetski" obrazac, svaki na svoj način, testira pojam nacije. Suvišno je govoriti da je pojam nacije ideološka konstrukcija visokog emocionalnog naboja koja, kao što primjećuje bečki profesor Konrad Paul Liessmann, ima i dalje neupitnu "faktičnu snagu djelovanja" premda "nijedna od uvijek iznova navodenih obrazloženja - ni etnija, ni jezik, pogotovu ne religija, kultura ili povijest - nisu kategorije iz kojih se sažeto može utemeljiti pojam nacije".⁸

a) "*Marksistički*" obrazac. Ovaj se obrazac nikad nije realizirao u tradiciji kritičke teorije koja je tragala za društveno-ekonomskim sponama fašizma i kapitalizma, već je prije bio ideološko ustrojavanje protiv nacionalizma. Analitički postupak, utemeljen na pozitivističkoj raščlambi teme, uključivao je njezinu dodatnu političku instrumentalizaciju. Ishodišni koncept koji je bio na djelu u radovima povjesničara vezao je pojavu hrvatske države uz "praksu ekstremnog hrvatskog nacionalizma", i u tom je diskursu NDH isključivo definirana kao "rasna", "genocidna" i "fašistička" tvorevina.⁹

Kada su posrijedi konkretne analize, povjesničari države i prava pokušali su teorijski dotjerati model. Pravni diskurs tragao je za čvršćim formalnim osloncem koji je usmjeren na elemente državnosti - državni teri-

---

⁸ Štoviše, "Romantičnim pojmom nacije, koji bi htio prizetati na etničku pripadnost i zajedničku kulturu i povijest, stoga se danas hrani nacionalno oslobodilački pokret", ali hrani se i "pojam etničkih manjina kao i onaj o njihovoj zaštiti". K. PAUL, "Liessmann, Osvit Zapada: jedna rekonstrukcija Europe", *Europski glasnik* 4, Zagreb 1999., 121.

⁹ Sličnu je ocjenu izrekao i ugledni povjesničar I. JELIĆ u knjizi *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941-1945*, Zagreb 1978., 46-52. On rabi izraz "rasna teorija o NDH" kako bi objektivizirao "pravi sistem" u provođenju "politike rasizma i genocida". Zatim, "rasna podloga" u "politici terora nad Židovima" svodi se na kopiranje i "preuzimanje poglavito od njemačkog nacionalsocijalizma". Ako su uopće bili u pitanju nacionalni interesi, "ustaška koncepcija NDH", smatra Jelić, bila je ništa drugo nego "politika otvorene nacionalne izdaje". Međutim, Jelić će se kasnije zauzeti za objektivniju prosudbu broja žrtava u ustaškim logorima. Zbog toga je u jesen 1981. dao prisilnu ostavku na dužnost glavnog urednika *Časopisa za suvremenu povijest*. Inkriminirana je formulacija teksta u *Enciklopediji hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb 1980., 656-657, koja se odnosila na teror "okupatorsko-ustaške vladavine" u kojem je, kako Jelić tvrdi, stradalo "stotine tisuća ljudi". U jesen 1990. Jelić je bio ponovno imenovan glavnim urednikom ČSP.

torij, efektivnu organizaciju vlasti i poseban "politički narod". U državno-pravnom ključu tumačenja, NDH nije imala potrebne elemente državnosti, pa čak ni poseban "politički narod". Takav analitički postupak uključuje objašnjenje da okupacija u Drugom svjetskom ratu prema međunarodnom pravu nije poništavala suverenitet Jugoslavije, te su stanovnici NDH bili i dalje jugoslavenski državljani. Sukladno tome NDH se koncipirala kao tvorevina rata koja nikako nije mogla postati samostalan subjekt međunarodnog prava.¹⁰ Suverenitet joj nije mogla udahnuti ni činjenica da se u povijesnoj stvarnosti NDH pokušavala organizirati kao suverena država, te je ishodila priznanje desetak drugih država. U krajnjoj prosudbi državnog karaktera pravници su računali na to da je NDH bila okupirana stranim trupama, da je hrvatska vojska bila pod njemačkim zapovjedništvom, da su bitna pitanja rješavali okupatori, i napokon, da je pučanstvo masovno pristupalo oslobodilačkom partizanskom pokretu.¹¹

U osnovi, polazište "marksističkog" modela bilo je jednodimenzionalno i redukcionističko. NDH se čita kao simptom zločina i genocida, kao dio urušene europske demokratske nadgradnje nakon prodora fašizma i nacionalsocijalizma. U optici "marksističkog" pristupa ništa se nije moglo oteti jednostavnoj shemi desno-lijevo, fašizam-antifašizam te konzervativno-napredno.¹² Takva definicija NDH funkcionirala je kao "dogma" u nekoj vrsti unificirane jugoslavenske ideologije prema kojoj je svaki pokušaj stvaranja samostalne hrvatske države isključivo djelo hrvatskog šovinizma i legitimizacija terora nad drugim narodima.

Prostor za takva razmišljanja otvarao je problem ratnih žrtava na području NDH i pokušaj da se objektivno utvrdi njihov broj. Skeptici se prisjećaju 1960-ih i teškoća koje su imali povjesničari u tadašnjem Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske, danas Hrvatskom institutu za povijest, kada su u istraživački prostor pokušali uvesti objektivnu analizu ratnih žrtava. Teško da je u hrvatskoj historiografiji postojalo nešto o čemu se toliko politiziralo kao o broju žrtava na području NDH. Ta tema nije se mogla uspostaviti kao predmet sustavne kvantitativne analize istraživanja.¹³

¹⁰ Usp. F. ČULINOVIĆ, *Državno-pravni razvitak Jugoslavije*, Zagreb 1963., 240-241 i 321; F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1977., 96.

¹¹ Takvim izvodom služe se autori H. SIROTKOVIĆ i L. MARGETIĆ, *Povijest države i prava SFRJ*, Zagreb 1988., 333-335,

¹² Danas je jasnije da u strogom političkom smislu "fašizam nije bio konzervativan u smislu restitucije prošlih vremena, već pokušaj da se s pomoću rasističke ideologije od samog početka imenuju žrtve procesa modernizacije". Usp. P. LIESSMANN, *Osvit zapada*, 127.

¹³ Nažalost, svaki istraživački pokušaj da se suzbiju političke računice i napuhavanje broja žrtava u javnosti je primljen kao politička provokacija. S tog je stajališta zanimljivo obrazloženje F. Tudmana iz 1967. na sastanku osnovne organizacije Saveza komuni-

Kada je riječ o istraživačkoj razini 70-tih, knjiga povjesničarke Fikrete Jelić-Butić *"Ustaše i NDH"* dosegla je razinu koherentnog intelektualnog projekta. Metodološki dobitek ostvaren je pomicanjem žarišta na nekoliko slojeva povijesne zbilje NDH - politiku, institucije, ideologiju, kulturu itd.¹⁴ Definicija NDH čvrsto je ukorijenjena u "marksistički" model koji je prepoznaje kao "specifičan oblik fašističke okupacije" i "rezultat izvanrednog ratnog stanja, suprotno odredbama međunarodnog prava". Ipak, ustaški pokret lociran je u razvojni proces i godinu 1918. kao točku od koje počinje pokušaj rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja. Društvene i socijalne izvore ustaštva, kako primjećuje autorica, valja poznavati u "određenom kontinuitetu". Nažalost, nekoliko godina kasnije u *Enciklopediji hrvatske povijesti i kulture*, F. Jelić-Butić u prikazu NDH aktivira isključivo njezin "kvislinško fašistički" značaj, a genezu ustaškog terora vezuje uz "posebnu rasnu teoriju o NDH kao čistom rasnom prostoru", te ispred NDH ponovno dopisuje izraz "tzv."¹⁵

Tijekom osamdesetih za istraživačku problematiku NDH postaje ključna figura povjesničara Bogdana Krizmana. U svojim knjigama o NDH autor je učinio pionirski pomak na području dokaza koristeći različite tipove dokumenata.¹⁶ Međutim, Krizman i nije imao metodu, u povijesnoj rekonstrukciji služio se doslovnim jezikom dokumenata. U svojim radovima o ustašama, Paveliću i dodirnim točkama NDH s politikom Hitlerove Njemačke i Mussolinijeve Italije, gotovo da i nije bio komentator, dokumenti su govorili sami za sebe donoseći cjelovitu istinu. Zasluga ovog povjesničara sastojala se u tome što je uvelike proširio krug dokaza prezentirajući autentičnu dokumentaciju kako iz njemačkih i talijanskih arhiva, tako i tajnih arhiva jugoslavenske policije, mahom

---

sta IHRPH: "S druge strane, pretjerivanje, da je u sanom Jasenovcu ubijeno 600.000 ili 800.000 Srba, povlači za sobom i ima svoju političku pozadinu i to dalekosežnu, i to treba spriječiti da se ukleše u kamen Jasenovca, jer znamo koliko je bilo svih žrtava u Jugoslaviji, jer smo vršili detaljnu analizu. Osim toga, statistički podaci kojima raspolazemo pokazuju da je u svim logorima u Hrvatskoj ubijeno 50.000 ljudi, plus Bosna, pa neka bude i dva i tri puta više, to je 150.000, a nije 12 ili 16 puta više". Navod iz stenografskog zapisnika sastanka OO SK IHRPH 11.-12. travnja 1967., citirana je prema Z. ČEPO, *Dva decenija*, nav. dj. 27. Tuđman je svoj nalaz objavio u knjizi *Bespuća povijesne zbiljnosti*, Zagreb 1989. uzdrnavši političku i stručnu javnost nalazom da je logor Jasenovac odnio 30 do 40 tisuća života. *Vjesnik* je napisao da se autor, kada je riječ o osjetljivom pitanju žrtava "ponašao kao slon u staklarni". *Vjesnik*, prilog "Panorama subotom" od 19. kolovoza 1989. U međuvremenu, jugoslavenska je publicistika neometano plasirala knjige u kojima će broj žrtava logora Jasenovac dosegnuti svoju mitsku granicu. Nevjerojatan broj od 1 110 929 žrtava u Jasenovcu iznosi R. BULATOVIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac s posebnim osvrtom na donju Gradinu*, Sarajevo 1990., 65

¹⁴ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1977., 96.

¹⁵ *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb 1980., 707.

¹⁶ Najznačajnije su KRIZMANOVE monografije: *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1980.; *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978.; *Ustaše i Treći Reich*, 2 sveska, Zagreb 1983., *Pavelić u bjegstvu*, Zagreb 1986.

“dosjea” ustaških dužnosnika koji su bili uhićeni nakon 1945. Ako se prisjetimo ocjene koja je o Krizmanovim monografijama dana u krugu pisaca iz hrvatske političke emigracije, njegova je najveća zasluga što je prvi sustavno započeo sabirati i prezentirati dokumente o prošlosti NDH.¹⁷

b) “Nostalgično-apologetski” obrazac. Premda se pisanje “Hrvatske revije” (dalje: HR) nikad nije nazivalo modelom, ovaj izvorni časopis hrvatskih intelektualaca u tuđini nizom je napisa o NDH utirao put određenom konceptu eksplikacije. Ako u odnosu na problematiku NDH postoji model HR, on bi se uvjetno mogao nazvati “nostalgično-apologetskim”. Distribucija HR bila je za vrijeme komunističke vlasti u zemlji učinkovito nadzirana. “Marksistički” model presijecao je “apologetsko-nostalgični” stavljajući ga u posve neravnopravni položaj.

No nakon političkih promjena 1991. literatura iz kruga hrvatske emigracije imala je znatnog odjeka. Novo čitanje HR utjecalo je na izbor istraživačkih tema, više nego na sam koncept istraživanja NDH.

HR počela je kao književni tromjesečnik izlaziti 1951. u Buones Airesu, a njezini utemeljitelji bili su Vinko Nikolić i Antun Bonifačić. Redakcija je 1967. iz Argentine premještena u Europu (u München 1967., a 1978. sjedište ima u dva grada München-Barcelona), da bi 1991. redakcija bila preseljena u Zagreb.

U “nostalgično-apologetskom” modelu NDH se motri kao moderna država-nacija, tj. kao povijesna realizacija samostalne hrvatske države, a traganje za stabilnom legitimacijskom osnovom završava u hipostaziranju njezinog romantično-oslobodilačkog aspekta. Kao takav “nostalgično-apologetski” model u temelju je reduktivan i preskače skliska mjesta vezana uz državu-naciju formiranu na partikularističkoj osnovi. Pisci oko HR nerado se osvrću na sumnjive aspekte etnocentrizma, osobito na rasnu definiciju nacije i njezino utemeljenje u ustaškim rasnim zakonima. Spomenuti je model primjerice na djelu u D. Crljena. On svoju raspravu o *Čimbenicima bleiburškog sloma* započinje pitanjem poznaje li uopće naše stoljeće “primjera, da bi neki narod potražio izraza i jamstva svojoj samobitnosti drugim putem nego stvaranjem i očuvanjem vlastite države”. Sukladno tome on tvrdi da je “hrvatski narod ne samo sankcionirao proglašenje države 10. travnja 1941. nego ju je i branio četiri tragične i slavne godine”. Crljen se uključuje u raspravu o NDH iz intaktne pozicije da je državotvorno značenje NDH “skinuto s dnevnog reda za svakog Hrvata koji događaje ocjenjuje prema kriteriju hrvatskih narodnih probitaka i koji volju vlastitog naroda smatra vrhovnim zakonom”. Crljenova radikalna formulacija bila je duboko uvučena u sukob s komunistič-

¹⁷ Kao što je objasnio M. Živković, Krizmanove knjige “pomalo akumuliraju dokumente i podatke, sređuju ih i upotpunjuju” premda mu “fale kriteriji, koje zahtijeva ozbiljna povijest”. Vidi osvrt M. ŽIVKOVIĆA na Krizmanovu knjigu *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, *Hrvatska revija*, 3 (131), 1983., 435-454.

kom historiografijom kojoj se prigovaralo da NDH smješta u prostor "crne legende", tj. diskreditira ulogu ustaškog pokreta njegovim izjednačavanjem s fašizmom i nacionalsocijalizmom.¹⁸

Opisani pristup otkriva da je intelektualno i praktično ovladavanje problemom ustaških zločina, ostalo nesavladiv problem "nostalgično-apologetskog" pristupa. Osobito je neprihvatljiv njegov etički privid, jer kako to primjećuje Pierre Bouretz, jedan od sudionika u aktualnoj raspravi o fenomenu masovnog zločina, neprihvatljiva je svaka vizija koja "potiče u redu spoznaje relativizam koji je beskonačno opasniji od sumnje u krajnje mogućnosti shvaćanja".¹⁹

Interes pisaca oko HR prebacivao se s unutrašnje na vanjsku politiku NDH, na ulogu Ante Pavelića i drugih političkih vođa, na pritiske njemačke i talijanske politike, na unutrašnje obračune, na ulogu Hrvatske seljačke stranke, na stradanja hrvatske vojske 1945. itd.²⁰

Sve tekstove koji su prezentirani u HR povezuje jedna zajednička niti, a to je koncept nacionalne države kao legitimacijska osnova NDH. U diskurs o NDH uvodi se značenjska vrijednost domoljubnog, primjerice ustaše kao domoljubi, ustaške žrtve kao žrtve za domovinu i sl.²¹ Kada su posrijedi zločini počinjenih u NDH, oni se često prosuđuju u kontekstu rata i nužne obrane.²² Napokon, marginalizira se doticaj ustaškog pokreta s misaonim obrascima nacionalsocijalizma i fašizma.²³

Za pristup autora koji su se služili "nostalgično-apologetskim" modelom presudno je osobno iskustvo stečeno u neposrednom stvaranju i nestajanju NDH, što ih čini subjektivnim, sklonim idealiziranju i skidanju

---

¹⁸ D. CRLJEN, "Čimbenici bleiburškog sloma", *Hrvatska revija*, 1 (72), München 1970., 29-30.

¹⁹ P. BOURETZ, "Taj dim ovdje, pa ipak oni ne znaju", *Europski glasnik*, 5, Zagreb 2000., 206.

²⁰ Više o konkretnim priložima za povijest NDH u "*Hrvatskoj reviji*" vidi: A. BEDNJANEC VUKOVIĆ, "Prilozi o NDH u časopisu "*Hrvatska revija*" do 1951. do 1971. godine", *ČSP*, 1 (32), 2000., 73-96.

²¹ Kao što je M. Kovačić rekao za M. Budaka on je bio "revolucionarac i u tom svojstvu izvršio je dužnost odvažno i časno. Živio je kao borac za slobodu, a u hrvatsku povijest ulazi kao mučenik". M. KOVAČIĆ, *Od Radića do Pavelića*, Barcelona 1970., 107.

²² Primjer takvog nastojanja je knjiga V. VRANČIĆ, *Branili smo državu, Uspomene, osvrti, doživljaji*, 2. sv., Knjižnica HR, München-Barcelona 1985.

²³ U eseju "Čimbenici bleiburškog sloma", HR 1, München - Barcelona 1970., 31, D. CRLJEN tvrdi da je "ustaški pokret daleko upravo od onih pogleda i zasada, koji sačinjavaju ideosinkraziju fašizma, odnosno nacizma. Istina je da je snaga nacionalsocijalizma, a ne njegova ideologija generirala stanovite simpatije (...) U Hrvatskoj su takve simpatije izazvali njemački red i stega, a ne basne o nadčovjeku (...). Fašizam pak talijanski, ne poseđujući ni jednoga elementa, kojim bi mogao imponirati, izazvao je samo nepovjerenje, strah i prezir".

odgovornosti s prošlosti. Nadalje, veliki istraživački hendikep za pisce je predstavljao nedostatak izvorne dokumentacije. Stoga bi vjerojatno bilo primjerenije napise iz "Hrvatske revije" tretirati kao sjećanja. Na posljedku, po dosezima u žanru sjećanja "Hrvatska revija" ostat će trajno upamćena. Edicija *Knjižnica hrvatske revije* pod uredništvom V. Nikolića bez sumnje je najzaslužnija za čuvanje sjećanja svjedoka povijesnog vremena. Do 1989. godine u njoj je objavljeno više od četrdeset posebnih izdanja, mahom sjećanja suvremenika koji su aktivno sudjelovali u političkom i javnom životu NDH.²⁴

Sjećanja suvremenika NDH dospjela su u doseg domaćih povjesničara tek 1991. kada im se otvorio analitički prostor za priču ratnih gubitnika. Premda su ta sjećanja, barem mene osobno, potaknula za istančanije shvaćanje tragične epohe rata i nadilaženje nekih stereotipa "marksističke" historiografije, ti tekstovi pate od opće slabosti koje nose "sjećanja" kao specifičan tip povijesnog izvora.²⁵ Stoga ni priča ratnih gubitnika za povjesničare ne mora biti posve autentična. Sjećanja suvremenika, s jedne strane, izravno upućuju na ishodišne čvorove prošlosti NDH, a s druge, upućuju na nedostatak objektivnosti pisaca kod kojih je bio snažan osjećaj identifikacije sa žrtvama jugoslavenskih režima, kako onog monarhijskog do 1941. tako i komunističkog nakon 1945. godine. Pisци "žrtve" skloni su previdu etičkog karaktera, jer u svojim sjećanjima rado zaboravljaju da su sami preuzeli mnoge metode svojih "krvnika".²⁶ Dobro teorijsko zaleđe za dubinsko razumijevanje tog problema, daje poznata analiza H. Arendt posvećena "banalnosti zla".²⁷

²⁴ Navodimo samo neka djela: V. NIKOLIĆ, "Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965. - dojmovi i razgovori", 2. sv. Buenos Aires, 1966./67.; V. NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju*, Barcelona-München 1984; Matija KOVAČIĆ, *Od Radića do Pavelića*, Barcelona 1970.; D. ŠULJAK, *Tražio sam Radićevsku Hrvatsku*, Barcelona-München 1988. V. VRANČIĆ, *Branili smo državu, Uspomene, osvrti, doživljaji*, 2. sveska, Barcelona-München 1985.; D. ŽANKO, *Svjedoci*, Barcelona-München 1987. Povjesničari su pokazali veliko zanimanje za sjećanja iz druge hrvatske emigracije, a neka su djela tiskana u Hrvatskoj nakon 1990. E. DIDO KVATERNIK, *Sjećanja i zapazanja 1925-1945*, (uredio J. JAREB), Zagreb 1995.; I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 2 sv., Zagreb 1994.; N. RUŠINOVIĆ, *Svjedočanstva*, Zagreb 1996.; J. KLJAKOVIĆ, *U suvremenom kaosu*, Zagreb 1992.

²⁵ Opis teškoća koje se javljaju u otkrivanju elemenata istine u "sjećanjima dobro opisuje J. WILKINSON, *Izbor fikcija: Povjesničari, sjećanja*, nav. dj. 106. Wilkinson upozorava da su sjećanja "neobično sklona iskrivljanju" te da se "traumatski događaji opiru jasnom prisjećanju. Američki vojnici i mornari koji su preživjeli iznenađni japanski napad na Pearl Harbor 1941. godine, često na primjer, daju veoma smetene slike tog nesretnog događaja (...)I sjećanja se tijekom vremena mijenjaju".

²⁶ Ovaj zaključak nameće se nakon tiskanja knjige sjećanja šefa policije NDH koju neprijeporno treba pročitati kritički, J. JAREB (priredio), *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapazanja 1925-1945*, Zagreb 1995.

²⁷ Poslužimo li se teorijskim izvidom H. Arendt koji je razvila još 1961. kada je ušla u raspravu o procesu protiv A. Eichmanna, pravo lice "banalnosti zla" u slučaju Eichmann ogleda se u njegovoj običnosti čovjeka iz susjedstva, zapravo, zločinci se ne radaju već ih

Izniman utjecaj među istraživačima NDH stekao je Jere Jareb, povjesničar koji je u SAD na Saint Francis Collegeu, u Lorettu Pennsylvania, imao akademski polažaj predavača moderne europske povijesti (od 1966. do 1992.). Njegovu knjigu *Pola stoljeća hrvatske politike* koja je svjetlo dana ugledala u Buenos Airesu 1960. možemo smatrati prvim pokušajem sinteze hrvatske novije povijest (od 1895. do 1945.) izvan "marksističke" paradigme. Knjiga je najprije objavljena u dijelovima u "*Hrvatskoj reviji*" 1959. godine. Jareb je u knjizi odredio i opće uvjete za istraživanje NDH: shvaća je kao hrvatsku državu, smatra da je njezino četverogodišnje postojanje "usprkos zabludama, pogriješkama i nesposobnostima režima" bilo "svijetla pojava u hrvatskoj povijesti". Legitimacijska osnova NDH, po Jarebu je htijenje "hrvatskog narod za svojom državom", pa je hrvatska država stvorena 10. travnja 1941. nastala "naporom i učestćem ogromne većine hrvatskog naroda". Ipak, tako koncipirana NDH mora biti, kako kaže Jareb, "osvijetljena i vrednovana na temelju svojih dokumenata". Međutim, napominje Jareb, rijetko se sreće "primjer u povijesti, da se tako barbarski postupalo s arhivima i dokumentima jedne pobijeđene države kao što je to bio slučaj s dokumentima Nezavisne Države Hrvatske".²⁸ Unatoč tome što je njegova definicija NDH karakteristično nacionalna, Jareb očividno ne pripada zagovornicima "nostalgično-apologetskog" modela. U osnovi njegova je metoda pozitivistička i traga za prošlošću preko pisanih dokumenta. Upravo u smjeru otkrivanja i prezentiranja dokumentacije NDH kretala se čitava Jarebova kasnija znanstvena djelatnost. Tu spadaju brojni dokumenti objavljeni u *Hrvatskoj reviji*.²⁹ Osobito se važnim i korisnim smatraju Jarebove knjige *Zlato i novac NDH izneseno u inozemstvo 1944. i 1945.* i *Državno gospodarstveno povjerenstvo NDH, od kolovoza 1941. do travnja 1945.* u kojima je prezentirao dokumentaciju koja se odnosi na gospodarsku problematiku NDH.³⁰

Ako smo, preko "marksističkog" i "nostalgično-apologetskog" obrasca barem djelomično upozorili na nedostatke redukcionističke defini-

---

stvara totalitarno društvo i njegova moralna ravnodušnost. Esej H. ARENDT, *Eichmann u Jeruzalemu, Izvještaj o banalnosti zla*, objavljen je u *Europskom glasniku*, 5, Zagreb 2000, 75.-167.

²⁸ J. JAREB, *Pola stoljeća*, nav. dj. Pretisak, Zagreb 1995., 1 i 123. Knjiga je najprije objavljena u dijelovima u HR. Prvi dio Jarebove rasprave *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije*, objavljena je u HR 1, Buenos Aires 1959., 21.-44, drugi dio u HR 2, 1959, 191.-227. i treći dio u HR iz prosinca 1959., 396.-447.

²⁹ J. JAREB, "Bilješke sa sjednica Duglavičkog vijeća 1943-1945. Iz ostavštine dra Lovre Sušića", HR, *Jubilarni zbornik 1951.-1975.*, München-Barcelona 1976., 153.-201.; Isti, "Jedan izvještaj o ustašama u Italiji 1932-1941.", HR, 4 (80), 1970., 261.-270.

³⁰ J. JAREB, *Zlato i novac NDH izneseno u inozemstvo 1944. i 1945.*, Zagreb 1997.; Isti, *Državno gospodarstveno povjerenstvo NDH, od kolovoza 1941. do travnja 1945., dokumentarni prikaz*, Zagreb 2001.

cije NDH, prelazimo na metodološku razinu najnovijih istraživanja NDH.

Istraživački poticaj 1990-tih

Već se iz ovog reduciranog prikaza može naslutiti kamo je nakon rasapa "marksističkog" modela 1990. smjeralo novo pozicioniranje hrvatske historiografije. Pogled unatrag deset godina otkriva promjene u proizvodnji znanja što se očituje kroz novi krajolik s obzirom na teme istraživanja. Povjesničari su ušli u nove projekte, a znanstvene zajednice su se institucijski i problemski redefinirale.³¹ Pomaci su vidljivi i u magistarskim radovima i doktorskim disertacijama, a upečatljiv su primjer tog zaokreta i povijesni časopisi. Primjerice, broj članaka posvećen NDH u prestižnom *Časopisu za suvremenu povijest* između 1990. i 2002. gotovo se učeterostručio u odnosu na članke u razdoblje 1969. do 1999. (s 8 na 46). Napredak je vidljiv i u izdavačkoj djelatnosti Hrvatskog instituta za povijest gdje je između 1994.-2001. objavljeno preko dvadeset monografija posvećenih novijoj povijesti Hrvatske.³²

Prva rasprava u kojoj su se povjesničari sučelili s napetostima između starog i novog modela, vjerojatno je ona održana u Institutu za suvremenu povijest, danas Hrvatskom institutu za povijest 24. lipnja 1991. Iako je bila posvećena 50. obljetnici početka antifašističke borbe, rasprava je, zapravo, bila usredotočena na ulogu povjesničara i na njihovu osposobljenost da otkriju ključna obilježja ratne epohe. Najvažnija novina ovog skupa očitovala se u implicitnom priznanju da su povjesničari kada je posrijedi prošlost Hrvatske 1941-1945. baratali djelomičnim istinama, preciznije da su ključna obilježja tog vremena poglavito nudili kroz aktivnost komunističke partije. Stoga se kao čvorno mjesto hrvatske povijesne pozornice 1941. nudi nadmetanje barem triju političkih čimbenika: komunistički pokret, ustaški pokret i Hrvatska seljačka stranka. U tom kontekstu oprezno je dotaknut nacionalni sloj NDH kao "izravne negacije jugoslavenske države".³³ Zatim, govori se o nastanku i određenju države kao "pitanju činjenica a ne prava".³⁴ Zapaža se da "građan-

³¹ Institut za hrvatsku povijest sadašnji naziv dobiva 1996., a istraživački rad u šest povijesnih odjela, među kojima je i Odjel za suvremenu povijest.

³² Usporedi: S. MATKOVIĆ (priredio), *Časopis za suvremenu povijest, tridesetogodišnjica izlazenja (1969.-1999.)*, Bibliografija, ČSP 31, 3, Zagreb 1999.; Hrvatski Institut za povijest, 1996.-2005., realizacija i novi projekti, Zagreb 2002.

³³ I. JELIĆ, "Izlaganje na Okruglom stolu 'Hrvatska 1941.'", ČSP 1-3, 1991, 59.

³⁴ Takav pogled nudi Đ. DEGAN koji uzima u obzir da je NDH bila priznata *de jure* od sila Osovine i njihovih saveznika koje su "nesumnjivo bili punopravni subjekti međunarodnog prava". Zatim, NDH je 1941. uspjela "utvrditi većinu svojih granica", a pristupila je i nekim otvorenim konvencijama (Svjetski poštanski savez, Međunarodna konvencija o telekomunikaciji, Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima). Isto, 79.

ski” koncept kulture obuhvaća i ustaški model kulture i njezine nositelje.³⁵

Svojevrsan vodič kroz dosege domaće historiografije bio je 1. kongres hrvatskih povjesničara koji je održan u Zagrebu u prosincu 1999. Slažući mnogovrsne djeliće povijesti uz nit hrvatskog nacionalnog i državnog identiteta i kontinuiteta, povjesničari su raspravljali i o ratnom vremenu 1941.-1945. i pitanju posjeduje li to razdoblje “zatvorenu prošlost” koju treba prepustiti povjesničarima. Sličnog zadatka prihvatila sam se upozoravajući na potrebu refleksivnosti prema ustaškom i komunističkom totalitarizmu kao hrvatskom povijesnom naslijeđu. Poziv valja shvatiti kao želju da se kritički obuhvati kako rasni, tako i klasni koncept nacije i države, budući da ni jedan ne formulira pravo individue, nego pravo skupine.³⁶

Otvaranje arhiva

Poznato je da je historiografska produkcija uvelike ovisna o arhivima u kojima povjesničari nalaze izvor izvjesnosti i objektivnosti za svoje analize. Stoga su novootvoreni arhivi koje je nova vlast prepustila povjesničarima 1993. unijeli veliki optimizam među istraživače koji su očekivali da će povijesno znanje postaviti na čvršće temelje. Premda se definicija povijesnih dokaza uvelike proširila, što je dakako odgovor na proširenu definiciju same povijesti, tradicionalni povjesničari politike pridaju najveći značaj onom tipu izvora koji su nastali unutar državnih institucija i političke hijerarhije. Pitanje o naravi i korištenju povijesnih dokaza oduvijek je bilo važno za povjesničare koji s profesionalnim oprezom pristupaju osobnim svjedočanstvima i drugim dokumentima. Nova dokumentacija koja je dostupna hrvatskim povjesničarima oblikovana je u posebnom vremenu i prostoru, stoga vrijedi podsjetiti na kritičko stajalište prema tim povijesnim dokazima.³⁷

³⁵ Za analizu tog područja predlaže se metafora Gramscijeva “organskog intelektualca”. Povjesničarka Z. Stipetić priklanja se mišljenju da je ustaški režim “jedva imao vlastitu organsku inteligenciju (...) neminovno je morao imati usluge konzervativne inteligencije” koja se našla “na ideji Nacije kao vrhovnog načela”. Ipak, ne treba bježati od distinkcije jer je i “tu bilo razlika jer nisu svi koji su prihvaćali tu ideju, pa i realizaciju u sklopu fašističkog novog poretka, time prihvaćali i sva ostala ustaška načela ni političku praksu”. Z. STIPETIĆ, “Izlaganje na Okruglom stolu ‘Hrvatska 1941.’”, Isto, 89-92.

³⁶ Vidi moje izlaganje “Povijesni aspekti ‘hrvatskog pitanja’ u Drugom svjetskom ratu 1941-1945, izlaganje na 1. kongresu hrvatskih povjesničara”, *Historijski zbornik*, god. LII, Zagreb 1999., 153-158. Na kongresu je konstatirano da su u obradi NDH “učinjeni veliki napori na iznalaženju izvorne građe, koja je korištena kao ishodište proučavanja ključnih problema u njezinom četverogodišnjem postojanju”. Usp. H. MATKOVIĆ, “Hrvatska historiografija u razdoblju 1918-1945.”, Isto, 187.-92.

³⁷ Na taj problem upozorio je i Z. RADELIĆ, “Križari: ustaška gerila 1945.-1950. - Problemi istraživanja”, ČSP 1, 2000., 5-29.

Postavlja se pitanje nije li se otvaranjem arhiva javio i određeni višak povjerenja u izvore? Novo gradivo dostupno istraživačima 1941.-1945. mogli bismo svrstati u četiri grupe. Najveći dio gradiva odnosi se na policijske istrage i sudski postupak protiv uhićenih ustaških dužnosnika. Druga grupa dokumenata obuhvaća skupljena sjećanja na djelatnost u državnom aparatu NDH koje su ti dužnosnici napisali tijekom boravka u zatvoru. Treću grupu čine originalni dokumenti nastali radom pojedinih institucija vlasti NDH, koji su tijekom istrage ubacivani u istražne dokumente, a trebali su poslužiti kao najvažniji dokaz protiv uhićenika. Sastavni dio te dokumentacije su i razni elaborati i analize policije nastali operativnim radom policijskih analitičara. Sastavljači ovoga gradiva neobično su skloni ideološkom iskrivljavanju događaja. Pod privlačnom snagom policijskih arhiva koji su pedeset godina ležali u pismohranama tajnih službi lako se gubi nota istraživačkog opreza. U čitavom tom gradivu pojavljuje se mnoštvo slabih karika pa istraživači nipošto ne bi smjeli zanemariti kritičku metodu tj. lučenje pravog od lažnog činjeničnog supstrata. Posebnu tehniku iziskuje i čitanje sjećanja ustaških dužnosnika. Ne treba smetnuti s uma da su oni traumatski svjedoci jer su pozvani da govore iz zatvorskih ćelija pod pritiskom najstrožih osuda i kazni. Kada su posrijedi izjave i zapažanja uhićenih ministara NDH, ona su mahom bila namijenjena uvjeravanju pravosudnih organa u nedostatak njihove političke krivnje. Stoga postoji visoki rizik pogrešnih predodžbi i tumačenja. Tu uskače primjena tehnike "znanja o kontekstu" tj. pozadini samog događaja.³⁸ Prisjetimo li se "gladi" suvremenih povjesničara za dokazima, vjerojatno će ova policijska građa u zahuktaloj fragmentaciji povijesti na sve manja područja i sama po sebi postati zanimljivo povijesno gradivo za antropološka istraživanja komunističkih sustava.

NDH u novom i starom kontekstu

Okrenut ću se sada istraživačkoj praksi i reflektivnom značenju NDH koje se nudi u najnovijim radovima. Nedvojbeno je da se problematika NDH 90-tih uključila u glavnu struju hrvatske historiografije i da je ponudeno niz novih analiza o institucijama NDH, njezinoj političkoj hijerarhiji, vođama, itd.

Ta je literatura preopsežna da bi se u cijelosti obuhvatila u radu ove duljine.³⁹ Stoga ću se poslužiti samo nekim od tih radova, kako bi po-

³⁸ Kao što je objasnio J. Wilkinson "Jaz između početne namjere svjedoka i povjesničarova konačnog otkrića može nastati ako povjesničar nije kadar, kritičkim čitanjem dokaza, otkriti iskrivljenja, pretpostavke, neslaganja i pogrešna opažanja. Ipak, ako dio teksta proturječi drugome dijelu, onda se veći dio kritičkog rada oslanja na znanje o kontekstu izvan teksta koji se mora konstruirati iz drugih tekstova". J. WILKINSON, nav. dj. 102.-103.

³⁹ Za opis novije literature vidi također, M. JAREB, "Problematika Nezavisne Države Hrvatske u novijoj literaturi od 1990. do 1995.", ČSP, 28(1-2), 1996., 199.-217.

novno uputila na pitanje samog modela eksplikacije i možebitnu prijelomnicu u tumačenju NDH.

Ono što se dosad naslućuje u istraživanju žrtava Drugoga svjetskog rata, mogao bi biti završetak prijepora barem što se tiče "kvantitativnog" aspekta problema. Žrtvoslovnu problematiku zaokružio je demograf Vladimir Žerjavić svojim knjigama *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga: Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*.⁴⁰ Knjiga je, doduše, potaknula diskusiju o prikladnosti standardne demografske statističke metode za izračun, a neki se povjesničari i dalje zalažu za metodu pojedinačnih popisa i identifikacije žrtava, što je njihovo pravo.⁴¹ Ipak, Žerjavićeve demografske izračune za sada treba prihvatiti kao najvjerojatniji broj izgubljenih života.

Drugi pionirski pothvat na kojeg želim staviti naglasak jest knjiga *Tko je tko u NDH*. Ovaj timski projekt hrvatskih povjesničara, koji je biografski zaokružio glavne ličnosti iz državnog, političkog i vojnog aparata NDH, slomio je tabu proskribiranog znanja.⁴² Posrijedi nisu tek biografije 1121 ličnosti NDH, koje i prema ocjeni samih redaktora nisu potpune pa ni definitivne s obzirom na teškoće s dokumentacijom. Štoviše, riječ je o popunjavanju jedne potpune povijesne praznine i to na razini moderne leksikografske obrade.

Žanr biografije reaktualiziran je i studijama vodećih pojedinaca iz ustaškog pokreta i državnog aparata NDH. Sama sam se prihvatila te zadaće u knjizi *Mladen Lorković, Ministar urotnik i Vojskovođa i politika, sjećanja Slavka Kvaternika*.⁴³ Povjesničar Ivo Petrinović u knjizi *Mile Bu-*

⁴⁰ Žerjavić iznosi brojkou od 271 tisuću izgubljenih života. Zatim, Žerjavić smatra da je potrebno izvršiti dodatnu identifikaciju za oko 70 tisuća osoba, i to mahom žrtava na strani NDH koje ranije nisu bile popisivane. Prema Žerjaviću u Jasenovcu je stradalo oko 83 000 ljudi (između 45 i 52 tisuće Srba, 12 tisuća Hrvata i Muslimana, 13 tisuća Židova i 10 tisuća Roma). Žerjavić je također utvrdio da bi ukupan broj ubijen Hrvata i Muslimana kraj Bleiburga mogao iznositi između 45 i 55 tisuća. V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga: Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1992. Usp. također Žerjavićevu knjigu *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989.

⁴¹ Usp. M. SOBOLEVSKI, "Pogrešno istrčavanje Vladimira Žerjavića", ČSP, 2, 1994., 351.-359; Isti, "Prilog metodologiji istraživanja stvarnih ljudskih gubitaka Hrvatske u tijeku drugoga svjetskog rata", ČSP 1, 1992., 177-202. Neki su pokušali osporiti "konceptijsku i motivacijsku" razinu Žerjavićevih knjiga. Tako J. JURČEVIĆ bez ozbiljnije argumentacije iznosi stajalište da Žerjavić "nema znanstvenu motivaciju" te da "verifikacija statističkog izračuna" ne leži u "potvrđi statističkih izračunatih brojeva, nego u objavljivanju izvora i u upućivanju istraživača na brojnu građu koja je razasuta po različitim institucijama", *Nastanak jasenovačkog mita*, Zagreb 1998. 105.-106.

⁴² U knjizi *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1997. sudjelovali su brojni povjesničari a urednički posao obavili su Z. Dizdar, M. Grčić, S. Ravlić i D. Stuparić.

⁴³ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković, Ministar urotnik*, Zagreb 1998.; ISTA, *Vojskovođa i politika, sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb 1997. U knjigama donosim i izvorno gradivo tj. službene zabilješke Lorkovića dok je bio na dužnosti ministra vanjskih poslova i sjećanja koje je Kvaternik napisao prije smaknuća 1947.

dak - portret jednog političara, pokušava proniknuti u političku sudbinu ovog, iznad svega, ustaškog intelektualca.⁴⁴

Utrt je put sustavnijem istraživanju nekih tema. Primjer ovog nastojanja vidi se u knjigama posvećenim oružanim snagama NDH.⁴⁵ Neke su teme nanovo iščitane, primjerice odnosa između Katoličke crkve i vlasti NDH.⁴⁶

Povjesničari su otvorili prostor za neke posve nove teme, primjerice, knjiga Z. Radelića *Križari - gerila u Hrvatskoj 1945-1950*, usredotočena je na analizu pripadnika ustaškog pokreta koji su pružili politički i oružani otpor komunističkom režimu u Hrvatskoj nakon 1945. godine.⁴⁷ Povjesničari Z. Dizdar i M. Sobolevski, u knjizi *Prešućeni četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941-1945*, sabrali su dokumentaciju o stradanjima Hrvata na prostoru NDH.⁴⁸

Objavljeno je nekoliko osobnih svjedočanstava koja daju bolji uvid u sociokulturno zaleđe NDH i ustaškog pokreta.⁴⁹

Ono što želim naglasiti jest da se u analizama NDH tijekom 90-tih prošlost NDH više nije mogla čitati na način koji je privilegirao tek jednu točku njezinog značenja. Sličnu je ocjenu izrekao i iskusni povjesničar Hrvoje Matković u sažetoj monografiji *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. On smatra da hrvatska država jest mjesto na kojem se istraživanje NDH uvijek i nužno mora locirati.⁵⁰

⁴⁴ I. PETRINOVIĆ, *Mile Budak - portret jednog političara*, Split 2002.

⁴⁵ Istraživanje je započeo I. KOŠUTIĆ svojom knjigom *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, knj. 1., Zagreb 1992., knj. 2. Zagreb 1994. Djelovanje njemačke vojske na području NDH obrađeno je u nedavno objavljenoj knjizi N. ANIĆA, *Njemačka vojska u Hrvatskoj*, Zagreb 2002.

⁴⁶ J. KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1998. i *Isti, Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, II dokumenti, Zagreb 1998. Autorov pristup osporio je povjesničar I. GOLDSTEIN koji drži da je knjiga "najtemeljitiji pokušaj da se pobiju neke ranije dokumentirane teze i relativizira mišljenje o zločinačkom karakteru Nezavisne Države Hrvatske". Krišti se također zamjera da želi "smanjiti broj židovskih žrtava kako bi se smanjio ustaški genocid nad Židovima" a njegovu metodu naziva "izvrtanje stavova drugih autora i smisla dokumenata te zanemarijanja činjenica koje mu eventualno ne bi išle u prilog". GOLDSTEIN, *Holokaust*, 614.-615.

⁴⁷ Z. RADELIĆ, *Križari gerila u Hrvatskoj 1945-1950*, Zagreb 2002.

⁴⁸ Z. DIZDAR i M. SOBOLEVSKI, *Prešućeni četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941-1945*, Zagreb 1999.

⁴⁹ T. MACAN (uredio), Tias MORTIGIJA, *Moj životopis*, Zagreb 1996.; A. MOŠKOV, *Paveličevo doba*, priredio i bilješkama popratio P. POŽAR, Split 1999.

⁵⁰ Opisujući svoj istraživački projekt, Matković ističe da je NDH "nesumnjivo bila pokušaj rješavanja hrvatskog pitanja uspostavom vlastite, neovisne hrvatske države H. MATKOVIĆ, *Povijest nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1994., 9. Čitatelj će ovdje naći sve elementarne povijesne podatke i istodobno će biti upućen na ključne probleme postanka, ustrojstva i djelovanja NDH.

Za razliku od povjesničara, politolozi se u analizama izravno služe dihotomijom koja razlikuje "politički režim" od "političkog ustava". Pod pojmom "režim" podrazumijeva se način organizacije i funkcioniranja države, dok pojam "politički sustav" uključuje sve čimbenike koji utječu na državu. Sukladno tome neki istraživači smatraju da na prostoru Hrvatske 1941.-1945., "postoje dva u građanskom ratu suprotstavljena politička režima: ustaški i partizanski pokret, koji su se borili za kontrolu nad potencijalnim hrvatskim državnim teritorijem i za kontrolu državne vlasti".⁵¹ Ovom pojmovnom intervencijom postiže se to da se NDH označava kao politički režim koji je pretendirao kontrolirati potencijalni hrvatski državni teritorij i vlast, a država u pitanju jest, razumije se, Hrvatska.

Međutim, neki najnoviji prijevori vezani uz NDH ponovno upućuju na ideološku kontekstualnost njezine definicije i recikliranje već viđenog redukcionističkog modela.

Trajni sukob oko značenja NDH

Značenje NDH ponovno se mobilizira isključivo za potrebe jednog diskursa. Redukcionistički diskurs prisutan je i u najnovijim pokušajima objektivizacije NDH. Knjiga autora Ive i Slavka Goldsteina *Holokaust u Zagrebu*, izazvala je prijemor na dvije razine, prva se tiče povijesne objektivizacije, a druga autorima imputira skrivene uloge. Goldsteinovu knjigu osporio je matematičar i akademik Josip Pečarića, u knjizi *Brani li Goldstein NDH?*

Bez nakane da imam udjela u političkoj areni,⁵² upozorila bih da se kroz spomenuti prijemor pomalo ocrtava rasprava o granicama historiza-

⁵¹ Usp. B. CARATAN, "Politički realitet i komparativna politika: geneza jedne politološke discipline", *Politička misao*, 3, 1997., 124.-147.

⁵² Povjesničar ne može tek olako biti odvučen na politički teren. Za mene osobno potpuno su suvišne sve rasprave oko NDH koje prizivaju neprijatelje i prijatelje nacije. Optužbe upućene Goldsteinu da njegova knjiga o holokaustu "treba poslužiti borbi protiv same ideje postojanja bilo kakve hrvatske države" te da "pripadnici hrvatskog naroda koji im u tome pomažu", ne zaslužuju ništa do li "gadanje", dovodi u pitanje već sam znanstveni koncept historiografije. J. PEČARIĆ, *Brani li*, 21. i 23. Istodobno, ova optužba dopušta otvaranje pitanja kako intelektualno ovladati "fantazmom o prijetnji koja se nadvila nad nacijom". Metafora je posuđena od Renate Salecl, koja pokušava shvatiti nacionalizam kroz psihoanalizu. Takav pristup joj omogućava da izbjegne puku osudu nacionalizma kao i lažno rješenje njegove podjele na dobar i loš nacionalizam. K tome ona dodaje činjenicu da se u istočnoeuropskim postsocijalističkim zemljama nacionalni identitet koristi "u novim borbama za ideološku hegemoniju kako bivše opozicije, tako i stare snage Partije". Očigledno je da se u "svakom nacionalizmu identifikacija s nacijom (našom vrstom, našim narodom, našom stvari) temelji na fantazmu o neprijatelju, strancu koji se uvukao u naše društvo i neprestano nas ugrožava svojim navikama, govorom i ritualima koji ne pripadaju našoj vrsti". Tako Salecl podcrtava, da fantazmatska struktura nacionalnog predstavlja "oslonac etničkoj mržnji". R. SALECL, "Postsocijalistička moralna većina", u: *Protiv ravnodušnosti*, Zagreb 2002., 31.-31.

cije prošlosti. Na kognitivnoj razini polemika nam otkriva sve slabosti redukcionističkog pristupa povijesnoj zbilji.

U diskusijama o knjizi *Holokaust u Zagrebu* čini se da i nije bilo njezino glavno otkriće. Prijepor je usredotočen na objektivizaciju hrvatske države iz 1941. a ne na doprinos knjige u proučavanju holokausta. Kada je posrijedi NDH, autori odlučno nižu njezinu "naci-fašističku" prirodu, njezino "totalno političko i ratno svrstavanje na stranu "povijesnog Zla" i njezinu odgovornost za "genocidne i druge zločine".⁵³ Očita je krajnost ove definicije a njezina je glavna slabost u tome što složeni povijesni fenomen obuhvaća jednim determinirajućim kodom. Opća prosudba NDH u kontekstu stradanja Židova svakako ne obećava laka rješenja. Svidjelo nam se to ili ne, za objektivnu definiciju NDH, uz represivni moramo rezervirati prostor i za neke druge sadržaje. Profesionalni povjesničari moraju povući granicu do koje mjere holokaust nudi objektivniji pogled na povijest NDH. S pravom se pitamo mogu li dokumenti o ustaškim zločinima podnijeti sav teret interpretacije NDH.⁵⁴

Izuzmemo li neke kritičke primjedbe, koje zaista imaju težinu, primjerice da autori nisu pokazali osobit smisao za povijesnu dinamiku, svi ostali nisu se ticali empirije. Prijepor je odvučen na etički teren i nagnuo se prema židovskoj sceni i bolnom pitanju o jedinstvenosti holokausta. Uskratili bismo, dakako, sebi osobno evociranje da se na sceni nisu postavili autori koji oko prošlosti iznova artikuliraju političku prepirku bez perspektive. Knjigu matematičara i akademika J. Pečarića, *Brani li Goldstein NDH?* teško možemo smatrati generičkim proizvodom povijesne znanosti, naime riječ je o člancima i polemikama koje je autor tiskao u dnevnicima i tjednicima od prosinca 2001. do travnja 2002. Ne želeći postati sudionik u raspravi već samo njezin analitičar, osvrnut ću se tek na slabost konceptualizacije NDH za čiju se povijesnu ulogu uspijeva mobilizirati tek jedno njezino značenje kroz fikciju nacionalne države. Ma koliko nacionalno iskustvo u definiciji hrvatske države izgledalo samorazumljivo i pravedno, Pečarićeva definicija NDH kao "ostvarenja stoljetne težnje za samostalnom državom" redukcionistička je po svojoj

⁵³ I. i S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 597.

⁵⁴ Taj je nedostatak uočen u poglavlju u kojem se obrazlaže uloga zagrebačkog nadbiskupa A. Stepinca. Premda su autori imali na raspolaganju dovoljno dokumentacije, čini se da im je izmaknuo pravi smisao Stepinčeve privrženosti ideji hrvatske države. Vidljiva je marginalizacija njegova angažmana u korist progonjenih pojedinaca, pa i u vrlo opreznom zaključku da je Stepinac "bio čovjek s mnogo dilema u jednom mračnom vremenu, u kojem nije bilo lako naći jasne odgovore, pa ih ni on često nije nalazio." I. i S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 578. Neki povjesničari žustro pobijaju Goldsteinovu tezu da Stepinac nije nikad u potpunosti osudio ustašku ideologiju, i zamjeraju autorima da se služi stereotipima i "uskogrudnim i potpuno ahistorijskim" ocjenama Stepinca. J. KRIŠTO, "Goldsteni ponovno osuđuju Stepinca", *Glas koncila*, 6. siječnja 2002. No zbog tona i rječnika kojim se Krišto obraćao autorima oni su u istom listu 13. siječnja 2002. zatražili moralnu zadovoljstina zbog "ružne javne klevete".

posturi. Pečarić činjenično prihvaća da su se u toj državi dogodili i zločini ali ustrajava na tvrdnji da "tamnih strana povijesti imaju svi, pa i Amerikanci". Očigledno da svatko ima pravo "tamne strane povijesti" pronalaziti u svakoj zemlji i u svakom vremenu, ali možemo se s pravom upitati ne sugerira li se time relativizacija povijesnih zločina.⁵⁵

Stoga se povjesničar može neprijeporno začuditi kada se polemika između spomenutih autora naziva sukobom "revizionista" i "legitimista". Još više zbunjuje potpuno neutraliziranje pogrdne konotacije povijesne revizije, štoviše ona funkcionira kao nova "paradigma". Posve je nepriremjeno redukcioniističkim pristupima autora Goldsteina i Pečarića pridati toliku količinu znanstvene spektakularnosti koja ih upisuje na kartu novih znanstvenih "paradigmi".⁵⁶ Što se tiče koncepta NDH koji su upravo demonstrirali "revizionisti" i "legitimisti", on je kognitivno usmjeren na jednodimenzionalno čitanje prošlosti i promiče parcijalnost kao konačan ishod složene povijesne zbilje. Svaki autor ima svoju koncept NDH, bilo da je smatra "naci-fašističkom" tvorevinom bilo hrvatskom državom, i u njega vjeruje bez priziva. Ima li tu uopće nešto novo što bi osuvremenilo naš pristup NDH i pomaknulo granicu povijesnog znanja?

Ono što se već dosad moglo jasno naslutiti jest da je prijepor oko NDH strateški lociran u diskurs o povijesnim žrtvama. Štoviše najnovije diskusije o žrtvama na području NDH u čvorište konceptualizacije unose pitanje o stradanju Židova i generiraju značenjsku jedinstvenost holokausta. Sukladno tome potrebno je upozoriti na važnost onog sloja prošlosti NDH koji nas obvezuje na sjećanje.

Kako vrednovati povijesni zločin u NDH?

Kontroverzna rasprava o "genocidnom" projektu NDH neodoljivo nameće metaforu o "nesavladivoj prošlosti" koju rabi Charles S. Maier u svojoj knjizi posvećenoj povijesti, holokaustu i njemačkom nacionalnom identitetu.⁵⁷

Kada je posrijedi istraživanje NDH, povjesničar se također susreće s pitanjem kako razmrsiti klupko zvano "spoznajni" i "etički" nivo povijesti. To nas obvezuje da barem na retoričkoj ravni upozorimo na "vri-

⁵⁵ J. PEČARIĆ, nav. dj. 13.

⁵⁶ Polarizaciju oko tumačenja NDH Miroslav Tuđman svodi na rat "revizionista" protiv "legitimista". Tako je autor Pečarić proglašen je "revizionistom" pod čime se podrazumijeva "rušitelj osnovnih postavka jugoslavenske historiografske paradigme, ili preciznije hrvatske historiografske paradigme u jugoslavenskim okvirima". Autor Goldstein se proglašava "legitimistom" ili "zagovornikom nepromjenjivosti stare znanstvene paradigme". M. TUDMAN, "Znanstveni rat "legalista" i "revizionista" prljava znanosti", *Glas koncila*, br. 42. od 20. listopada 2002., 8. i 25.

⁵⁷ C. S. MAIER, *History, Holocaust, and German National Identity*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 1997.

jednosni” sloj istraživanja i postavimo pitanje može li uopće biti nagodbe ili revizije kada su posrijedi zločini počinjeni na teritoriju NDH?

Povjesničari obično ne govore moralnim pojmovima, ali svojoj disciplini pokušavaju osigurati univerzalno utemeljenje. Vrijednosno određenje toga polja Wilkinson pokriva sintagmom o “moralnom imperativu povijesti holokausta, zapravo, povijesti svih skupina koje su u prošlosti bile oštećene ili ušutkane”. Taj moralni imperativ iznad svega označava “borbu protiv skepticizma jer bi se inače, mogao prigrliti argument da povjesničari ponovno stvaraju vjerojatnu prošlost”. Wilkinson je uvjeren da je većina stručnjaka suglasna “da je revizionističko gledanje na holokaust zapravo veliko iskrivljenje istine” jer su “široki obrisi tog tragičnog poglavlja europske povijesti tako čvrsto uspostavljeni da se ne mogu ni na koji smislen način revidirati”, i to je nesumnjivo istina.⁵⁸

Istraživači NDH ne mogu tek olako preskočiti trnovitu problematiku ustaških zločina. To je najmanje očekivano mjesto gdje možemo tražiti “reviziju” i promjenu “obrazaca”. Treba li uopće upozoravati na izlišnost koncepta revizije povijesnih zločina koji uključuje i genocid iz domoljubnih pobuda. Istodobno, povjesničar mora biti senzibiliziran prema svim skupinama koje su bile žrtve tragičnih povijesnih događaja. Wilkinsonov moralni imperativ “povijesti svih skupina koje su u prošlosti bile oštećene ili ušutkane”, istodobno otkriva slabe točke svih teorija o žrtvama koje se služe principom hijerarhije. Ona nam također otkriva kamo vodi relativizam i dokazivanje da su jedna i druga strana počinile zločine? Mnogi se pitaju ne znači li to podvući crtu ispod prošlosti i zaboraviti.

Dakle, jasno je da se promišljanje NDH uvijek mora oslanjati na Wilkinsonov moralni imperativ “povijesti svih skupina koje su u prošlosti bile oštećene ili ušutkane”. Nas, međutim, više zanima što se događa kada se istraživač odluči za riskantniji izbor i govor u ime određenih žrtava, a ne žrtava uopće. Pretpostavlja se da takav izbor označava žrtvoslovno nadmetanje i premještanje naglaska na neke povijesne žrtve. Ukratko, unutar historiografije postoje ozbiljni prijepori oko jedinstvenosti holokausta.

Već se sam leksik za istraživanje genocida uzima kao pokazatelj samog pristupa. Pojam genocida nastao je krajem Drugog svjetskog rata i označava “istrebljenje etničkih, rasnih, vjerskih i sličnih grupa naroda”. Holokaust ili “žrtva sveopćeg požara” je židovski pojam za Auschwitz koji

⁵⁸ Wilkinson ističe da su “Suvremeni povjesničari jednako su opsjednuti gladu za pouzdanim dokazima kao i logikom fundamentalističkih standarda koji povjesničarima omogućuju da prošlosti pridaju smisao”. Sukladno tome danas su tek malobrojni povjesničari vjeri zastarjelom pozitivističkom modelu “povijesti kakva se stvarno dogodila”. J. WILKINSON, “Izbor fikcija: Povjesničari, sjećanja i dokazi”, *Gordogan* 43-44, 1998, 109. i 110.-111.

se javlja 1958. godine. Shoah je židovski izraz za "prirodnu katastrofu". Antisemitizam označava borbu protiv Židova.⁵⁹

Rasprava o žrtvama nacionalsocijalizma vodi se u zapadnoj Njemačkoj još od 80-tih. U trenutku pojavljivanja njemački "Historikerstreit" bio je fokusiran na pitanje što se dogodilo, a ne na pitanje kako vrednovati i kontekstualizirati ono što se dogodilo. Prijepor njemačkih povjesničara nastavlja se 90-tih i najkrupnijom metodološkom provokacijom smatra se knjiga Daniela Jonaha Goldhagena, Hitlerovi dobrovoljni dželiti - Obični Nijemci i holokaust.⁶⁰

Rasprava o holokaustu na svoj je način kanalizirana šezdesetih u američkim medijima. Trend koji je zabilježen poznat je pod sintagmom "amerikanizacija holokausta" koja objašnjava zašto se holokaust prilično dobro uklopio u industriju zabave, filmove i TV serije. Detlef Junker, bivši ravnatelj Njemačkog povijesnog instituta u Washingtonu, D. C., prati modifikaciju židovskog diskursa o holokaustu koji se u posljednjih 30 godina "probio s periferije u središte američke kulture", a paralelno s time i njegova "funkcionalizacija, trivijalizacija i komercijalizacija". U tom žrtvoslovnom nadmetanju holokaust je u aktualnim političkim i moralnim raspravama u SAD-u prerastao u "utjelovljenje apsolutnog zla" i "svestrani ubilački argument". Stoga se trenutno nijednom pojmu, nastavlja Junker, "ne pripisuje toliko različito značenje kao holokaustu, nijedna se analogija češće ne koristi i ne zloupotrebljava".⁶¹ Još je rječitiji primjer zamjene konkretnog termina Auschwitz, terminom holokaust, što je neke teoretičare navelo na zaključak da se prodorom pojma "holokaust" židovske žrtve pokušavaju izdići nad ostalima.⁶²

Ono što se naslućuje kroz ove primjere Alain Finkielkraut nudi kao izravan zaključak: "Ukratko, židovska nacija više nije prepuštena tek pu-

⁵⁹ Usp. V. IBLER, *Rječnik međunarodnog javnog prava*, Zagreb 1987., 91. Usp. također: T. KULJIĆ, "Goldhagen - debata - glavni pravci", *Jugoslavenski istorijski časopis* 1-2, Beograd 1999., 250.

⁶⁰ Protivnici su Goldhagena nazvali "holokaust ideologom". Polemika se fokusirala oko teza koje je Goldhagen iznio u svojoj knjizi, *Hitlers willige Vollstrecker: ganz gewöhnliche Deutschland und der Holocaust*, FES, Bonn, 1996. Goldhagen pokušava dokazati da je nacistički antisemitizam dio kolektivnog njemačkog mentaliteta, te da broj zločinaca u holokaustu premašuje sto tisuća, praktički to znači da je svaki Nijemac bio istražitelj, sudac krvnik. Goldhagen odbija paradigmu totalitarne diktature i polazi od slobode pojedinca. To ga vodi k izjednačavanju njemačke političke kulture i genocida. O specifičnostima Goldhagenove metodologije te o karakteru polemika o holokaustu za opću teoriju fašizma vidi temeljitu studiju T. KULJIĆA, "Goldhagen - debata", nav. dj. 239.-266. Upravo je objavljena nova knjiga D. J. GOLDHAGENA, *Die Katolische Kirche und der Holocaust*, Sieder Verlag, Berlin 2002., koja će vjerojatno pokrenuti sličan prijevor.

⁶¹ D. JUNKER, *Amerikarisierung des Holocausts, Mitteilungen aus dem Bundesarchiv*, Koblenz 2000.

⁶² S tim u vezi njemački teoretičar Detlef Claussen iznio je nalaz da se ne radi o pomodnoj terminološkoj inovaciji već o strukturalnoj izmjeni teorija o fašizmu. U istraživanju fašizma težište se pomiče s kritike kapitalizma unutar kritičke teorije na kritiku men-

kom preživljavanju. Prekvalificirana je i dodijeljen joj je uzvišen apostolat: nesreće odbačenih naroda pretvoriti u napredak ili pak usporavati njihov pristup slobodi.”⁶³

Iako je “Historikerstreit” njemački proizvod, lako možemo povući paralelu na domaćoj sceni. Hrvatski “Historikerstreit” usredotočen je oko već spomenute knjige I. i S. Goldsteina, *Holokaust u Zagrebu*. Upuštajući se u rasvjetljenje holokausta na području NDH, autori su izrekli oštru pokudu hrvatskoj historiografiji da se upustila u “specifičnu hrvatsku varijantu revizionizma”. Pod tim se podrazumijevaju pokušaj da se NDH priskrbi “kakav-takav legitimitet”.⁶⁴ Razumijemo li dobro tezu o “hrvatskom revizionizmu”, ona je usmjerena protiv historizacije NDH ili barem onog povijesnog sloja koji se opire zaboravu, a to su žrtve. U tom smislu Goldsteinovu tezu valja primiti kao dobrodošlo upozorenje. Ona okreće ispitivački vizir prema nama samima i podsjeća nas na ustaški zločini ne smiju biti zaboravljeni. Iz te pozicije prigovor upućen autorima da korist takav tip analize koji funkcionalizira holokaust, nedvojbeno gubi na kvaliteti.

Čini se da ni hrvatska rasprava o jedinstvenosti holokausta koja se u svijetu vodi već dvadesetak godina između povjesničara, sociologa i moralista, neće biti skoro okončana. Uvijek će biti onih koji će odbacivati “judeocentrični” model i “fiksaciju na povijesnu jedinstvenost” držeći da uništenje europskih Židova nije bio jedinstven povijesni događaj. Štoviše, oni smatraju da takvo “žrtvoslovno nadmetanje” ne poštuje načelo da sve žrtve zaslužuju jednak posmrtni postupak. Čini se da nije korisno intervenirati u svađu takve vrste. Kada je posrijedi transformacija koja “čini od Židova paradigmatičnu figuru novih društvenih aktera” razložno je citirati Michela Wieviorika koji smatra: “Iz strogoga gledišta analize, zahtjev za jedinstvenošću genocida ne poziva da uz njega pristanemo, nego da razmislimo o njegovim izvorima i učincima, o njegovom smislu i prije svega o činjenici da je on središnji element potvrde židovskog identiteta.”⁶⁵

---

taliteta unutar obnovljenog historizma. Navedeno prena: T. KULJIĆ, “Goldhagen - debata”, 250.

⁶³ A. FINKELKRAUT, “Neprijatelji i demoni”, *Europski glasnik*, 4, Zagreb 1999., 171.

⁶⁴ I. Goldstein je ustvrdio: “U hrvatskoj politici, historiografiji, publicistici u mediji, školskim udžbenicima i općenito u javnom život posljednjeg je desetljeća 20. stoljeća bilo snažno nazočno nastojanje da se negiraju ili bar ublaže i zataškaju neke nesporne činjenice o ustaškoj NDH i o vremenu Drugoga svjetskoga rata”. On iznosi ocjenu da je riječ o “historiografskoj retardaciji i društveno-političkoj anomaliji”. Goldstein je zanije kao nalaze povjesničara F. Tuđmana, J. Jareba, A. Benigara, D. Cote, J. Jurčevića, J. Pečarića, J. Krište, i P. Vujčića. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagreb*, 2001., 596.-598.

⁶⁵ M. WIEVIORIK, “Preobrazba Židova”, *Europski glasnik*, 5, Zagreb 2000., 216.

“Revizija povijesti” i postmoderni diskurs

Nakon što je kritička teorija pokazala određene znakove nemoći, rasprava o povijesnom zlu shematizirana je u postmodernom teoretskom diskursu.⁶⁶ Premda problematiku povijesnog zla pokušava osmisлити izvan kategorija morala, i ovdje se miješaju kognitivni i etički planovi. U tom prostoru danas se umnogome odražava teorijski utjecaj francuskog filozofa Jeana Baudrillarda. U reflektivnom pogledu na prošlo stoljeće on krči put novoj metafori povijesti kao beskonačnom reciklirajućem poretku. Ta metafora aktualizira se u “tranzicijskom” kontekstu i pojavi novih izvora slobode i “dezideologizacije” na europskom istoku gdje oživljavaju neke ranije i potisnute vrijednosti.⁶⁷ Premda se povjesničari nerado koriste filozofskim tekstovima, Baudrillardov esej *Prozirnost zla*, Ogled o ekstremnim fenomenima, umnogome osvremenuje raspravu o reviziji povijesti. Postmoderni pristup ne uzima za polazište ideologijsku reviziju, već reviziju samog povijesnog diskursa. Za razliku od misaonih sustava koji “sve žrtvuju esencijalizmu i fundamentalizmu istine”, a koje Baudrillard smatra “zastarjelim i neprihvatljivim”, on nudi model koji “zahvaća površinu i temelji se na onome što se određuje kao zavođenje”. Enigma je “zavođenja” u tome što se ono događa na površini i stalno izaziva na traganje za dubinskim strukturama.⁶⁸ Ne priziva li Baudrillard sumnju u našu sposobnost razumijevanja povijesnih zločina. Tu sumnju on veže za nestanak “temeljnih pojmova, poput odgovornosti, objektivnog razloga, smisla (ili ne-smisla) povijesti”. Zapravo, Baudrillardova tumačenja nude uvid u “divovski proces revizionizma, ne ideologijskoga, nego revizije same povijesti”. Mijenja se tradicionalni diskurs o povijesti koju zamjenjuju medijski spektakli. Baudrillard zapaža da se “Odviše olako prelazi preko činjenice da su našu stvarnost već preradili mediji, uključujući i tragične događaje iz prošlosti. To znači da je preka-

⁶⁶ Standardno značenje postmoderne u filozofiji (literaturi, sociologiji, slikarstvu itd.) polazi da ona počinje “ondje gdje završava cjelina”, te je “radikalno pluralistička i to ne iz površnosti i indiferencije nego iz svijesti o nezaobilaznosti i vrijednosti različitih koncepcija i projekata”. Postmoderna nema ništa zajedničkoga s pojmom posthistorije koja tvrdi da se ubuduće ne mogu očekivati nikakve inovacije. Usp. W. WELSCH, “Postmoderna, geneologija i značenje jednog spornog pojma”, u: P. KEMPER (priredio), *Postmoderna*, Zagreb 1993., 26.

⁶⁷ Usmjereni smo na “preokret i brisanje” povijesti, na reaktiviranje vrijednosti, na pročišćavanje i pozitiviziranje povijest kao okajanjem sadašnjosti. Baudrillard zapaža da je “Povijest na svome modernom stupnju, bila tek pometnija bez ishoda, a svi su se latili račinjavanja te povijesti s istim žarom s kojim je i stvarana. Restauracija, regresija, rehabilitacija, religija, pokajanje, čak i na razini običaja - izgleda da se svi znakovi stečenog oslobođenja unatrag jednog stoljeća prigušuju i možda ćemo se na poslijetku, jedan za drugim, ugasiti”. Jean BAUDRILLARD, “Prozirnost zla, Ogled o ekstremnim fenomenima”, u: *Simulacija i zbilja*, Zagreb 2001., 201.-202. Korisnu raspravu o Baudrillardovom pristupu povijesti nudi i Christopher HORROCKS, *Baudrillard i milenij*, Zagreb 2001.

⁶⁸ R. KALANJ, “Postmodernistički vidokrug Jeana Baudrillarda”, u: *Simulacija i zbilja*, XX-XXI.

sno za njihovu provjeru i za njihovo povijesno razumijevanje, jer upravo je našem dobu svojstveno da su instrumenti za takvo razumijevanje nestali (...). Nikad nećemo saznati jesu li nacizam, koncentracijski logori, Hiroshima bili shvaćeni ili nisu, mi naime više ne prebivamo u istom duhovnom okruženju. Reverzibilnost žrtve i krvnika, difrakcija i disolucija odgovornosti, to su vrline našeg izvanrednog međuprostora". Ostaje, međutim, povijesno Zlo koje se unatoč "oslobođene prozirnosti" ponavlja s onu stranu modernosti, i to u većem opsegu.⁶⁹ Možda je tako, a možda i nije. Na povjesničarima je da pronađu vlastitu strategiju čitanja Baudrillardovih nalaza.

Objektivizirana prošlost NDH

Do sada smo manje više govorili o NDH kao prošlosti koja ne zatvara stranicu, o prošlosti koja zahtijeva da se na zaboravi. No, prošlost isto tako traži da bude shvaćena i objektivizirana.

Sada nam se pruža mogućnost za susret s konkretnim istraživačkim problemom, preciznije s pitanjem kako uočiti i pokriti različite slojeve značenja NDH i kako nadići istraživačke stereotipe koje zapažamo? Moje višegodišnje istraživanje za nedavno objavljenu knjigu *NDH i Italija*⁷⁰ uvjerilo me da je NDH nemoguće svesti na jedno značenje. Sukladno tome bilo je nužno uobličiti nekoliko krupnih odrednica istraživanja. Pritom ne mislimo na fabrikaciju različitih tekstova od kojih se umjetno sastavlja cjelina, bez uzajamnog prožimanja. Radi se o unošenju proporcije i mjere u rasvjetljavanje ustaškog pokreta i NDH. Vlastita su me istraživanja uvjerila da se fenomen dobro otkriva analizom partikularnih interesa u ustaškoj grupaciji. Pokazuje se da je taj partikularizam imao razarajući utjecaj na strukturu NDH. Ustaški je pokret imao barem tri struje.

U prvoj nalazimo ličnosti koje su stekle političku prepoznatljivost kao nacionalisti tijekom 30-tih, a odigrali su posve različite uloge u četiri godine postojanja NDH. To su Ante Pavelić, Slavko Kvaternik, Mladen Lorković i Mile Budak. Mnogi dokumenti pokazuju da je politički mentalitet ovih ljudi bio poprilično različit, te da je među njima bilo malo koordinacije. Općenito se može smatrati da ustaška vlada nije imala kolektivnu volju pa ni u krajnjim situacijama kada je doveden u pitanje sam opstanak države. Daljnjom rasčlambom dolazimo do zaključka da se unutrašnja energija vlade potrošila na obuzdavanje neumjerenih apetita savezničke Italije. Na tom planu, unatoč očekivanju, ustaški ministri nisu imali baš nikakve konkretne potpore od Njemačke. Dok je vlada bila prisiljena taktizirati prema osovinskim saveznicima istodobno se morala prilagođavati zahtjevima samog Pavelića. Time se otvara pitanje njegove

⁶⁹ BAUDRILLARD, *Prozirnost zla*, 195.

⁷⁰ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija, Političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb 2001.

uloge u vanjskopolitičkom pozicioniranju NDH. Pritom ne mislimo samo na suparništvo između nositelja germanofilske i italofilske struje. Više izvora potvrdilo je da je u ustaškom vrhu amalgamirana opozicijska jezgra prema Paveliću (tzv. puč Vokić-Lorković 1944. godine). Ova okolnost nije toliko važna da se umanju odgovornost pojedinih ličnosti za povijesne događaje. Važnija je za shvaćanje ključne pozicije samog Pavelića koji je sukob jačih ličnosti u vladi koristio kako bi otklonio sve prijetnje svom vlastitom položaju. Čak i kada se dubinski obrade portreti ovih ličnosti, to neće biti dovoljno za otkrivanje prave motivacije ustaških unutrašnjih obračuna (sukob Pavelića s maršalom S. Kvaternikom i ministrom M. Lorkovićem).

Ono što još uvijek nedostaje jest personalizirana studija o Paveliću. Postavlja se pitanje koliko je on bio personifikacija vlasti u jednom čovjeku. Povijesna analiza njegove djelatnosti nikad nije bila isključivo stvar stručne rasprave. Nije teško uvidjeti da je prilaz Paveliću kao Mussolinijevu "plaćeniku" i političaru koji je "izdao interese hrvatskog naroda" isticao samo njegovu negativnu veličinu.⁷¹ Ono što je Pavelića uistinu zanimalo bilo je proglašenje hrvatske države. Čudan omjer aktivizma za hrvatsku državu i sklonosti za osobnom vlašću tek zajedno mogu objasniti Pavelićevu iznimno kontroverznu ulogu. Doista je teško ocijeniti Pavelićevu ulogu bez sveobuhvatnog razumijevanja društvenih i političkih struktura jugoslavenske države 1918.-1941. U svjetlu političkog aktivizma dvadesetih Pavelić se prikazuje kao klasičan građanski političar koji parlamentarnim sredstvima nastoji doći na vlast. Neki su, međutim, primijetili da se Pavelić duhovno formirao u doba "najvećega rascvata hrvatskoga liberalizma i moderne" koji je ostavio na njemu nekog traga. Osobito su isticali Pavelićevu trajnu odbojnost prema političkom katolicizmu.⁷² Nema dvojbe da je na Pavelićev politički stil presudno utjecalo kratko iskustvo u jugoslavenskom parlamentu, gdje je 1927. djelovao kao zastupnik Hrvatskoga bloka. Tamo je doista mogao postati učeničkom političkog bizantizma, prema kojemu poštovanje načela i praktična politika ne idu zajedno. Čini se da je Pavelić bio obdaren onom vrstom

⁷¹ Takav pristup ima B. Krizman koji opisuje Pavelića kao stranog "plaćenika" i Mussolinijevog "pomagača i potencijalnog suradnika" u rušenju Jugoslavije. On smatra da Pavelić nije "izdao interese hrvatskog naroda tek u času potpisivanja Rimskih ugovora 1941." već mnogo ranije u izbjeglištvu kada se "u svojoj političkoj djelatnosti povezoao s imperijalizmom talijanskog fašizma i ostalim totalitarno - terorističkim režimima i snagama u Europi", *Pavelić i ustaše*, 529.-530. F. Jelić Butić također povlači znak jednakosti između Hitlera i Mussolinija i Pavelića koji je po uzoru na njih trebao biti "vođa pokreta i države", a ustaše su dobile ulogu "kvislinškog faktora", *Nezavisna Država Hrvatska*, 314. i 312. H. Matković u svojoj najnovijoj općoj povijesti NDH, obrazlaže da je Pavelić kumulirao toliko funkcija da se može smatrati "najodgovornijom osobom za sve što se događalo u unutrašnjoj i vanjskoj politici", *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 67.

⁷² Takva svjedočanstva iznio je V. Židovec, jedan od sposobnijih ljudi iz Pavelićeve diplomacije. Čini se da je Katolička crkva Paveliću bila potrebna samo kao dodatni izvor utjecaja. Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske (dalje RSUP SRH), 013.0/56: Dosje V. Židovec, 136.

političke inteligencije koja u pragmatičnoj politici vidi sve, a u teoriji ništa. Stoga literatura nije proizvela dubok utjecaj na Pavelićeva politička polazišta. Kako inače shvatiti njegovu neobičnu izjavu da nikad nije pročitao ni jedno djelo svog političkog mentora A. Starčevića, te da sam se bema smatra "starčevićancem po osjećaju, a ne po proučavanju". Svjedoci su potvrdili da je o fašizmu pročitao tek jedan Mussolinijev enciklopedijski članak, tridesetak stranica Hitlerova *Mein Kampfa*, a da je "ismjehivao Rosenbergove knjige".⁷³ Mnogo više je dugovao "čitanju političke povijesti Srbije pod vladavinom dinastije Karadorđević i Obrenović". Prema vlastitom priznanju ta mu je literatura "bila najdragocjenija poduka za politički rad, korisnija od čitanja Machiavellia".⁷⁴

Nadalje, u analizu je potrebo uključiti i treću struju tzv. "rasove" koji nas vodi u samo središte unutrašnje destrukcije NDH. Grupacija je obuhvaćala grupu mahom mlađe emigrante povratnike koji su stvorili čvrstu falangu oko Pavelića. Ta uska oligarhija (Eugen Kvaternik, Ante Moškov, Ivo Herenčić, Erih Lisak, Vjekoslav Maks Luburić, Vilko Pečnikar i Vjekoslav Serwatzy) uspjela je razoriti strukturu NDH iznutra. Nasilje i fizičko uništavanje neistomišljenika za rasove je bio prikladan cilj državne politike. Svi su ti ljudi mahom pripadali posebnoj policijskoj službi koja je uspostavljena u lipnju 1941. kao Ustaška nadzorna služba. Ne smije se ispustiti iz vida da je ta služba dobila najšire ovlasti u suzbijanju antidržavne djelatnosti, te da su pod njezin nadzor dospjeli čak i visoki državni dužnosnici, primjerice ministar vanjskih poslova M. Lorković. Sam Pavelić nikad nije ozbiljno pokušao uvesti reda u toj skupini, premda je pod pritiskom Nijemaca 1942. povukao s dužnosti svog neobuzdanog šefa policije Eugena Didu Kvaternika.

Odnos NDH prema silama Osovine dugo se označavao antonomazijskim nazivom "kvislinški". Njegova upotreba konotacija usmjerena je na "izdajničku" suradnju s fašizmom i nacionalsocijalizmom. Stoga je mnogo precizniji spomenuti odnos odrediti kao protektorata i analizu usmjeriti na mehanizam činjenične ovisnosti slabije države o državi koja je jača. Dokumenti pokazuju da je ustaška politika "laviranja" između Rima i Berlina prije svega bila pokušaj da se postignu neke prednosti za svoju državu jer su osovinski partneri bili složni samo u tome da NDH ne prepušte jedan drugome. Uvid u novu dokumentaciju upućuje nas da su Pavelićevi najbliži suradnici bili podijeljeni oko njegove odluke da uđe u orbitu Italije, te da su smatrali da se mnogo više moglo postići jačim vezivanjem uz Njemačku. Premda je NDH za visoke berlinske krugove bila na sporednome kolosijeku, to ne povlači konstataciju da je njemačka diplomacija uvijek odobravala talijanske metode "albanizacije" Hrvat-

⁷³ J. JAREB, *Političke uspomene i rad Dr. Branimira Jelića*, 216.

⁷⁴ HDA, RSUP SRH, 013.0.4: Dosje A. Pavelić. I. Perčević, Dr. A. Pavelić, Prva emigracija, 735. Nažalost, sam Pavelić ostavio je povjesničarima osobno svjedočanstvo samo za razdoblje do 1918., A. PAVELIĆ, *Doživljaji*, priredila V. Pavelić, Zagreb 1996.

ske. To ujedno signalizira da nijedan prikaz dubinske nestabilnosti NDH ne može biti potpun bez šireg prikaza talijanske ekspanzionističke politike na prostoru istočne jadranske obale.

Sljedeće važno pitanje koje još nije ozbiljno ni sustavno uzeto u razmatranje jest povezanost ustaške ideologije s fašizmom i nacionalsocijalizmom. Osobno ne vidim nužnom obradu tih ideologija pod jednom natuknicom prije nego što se pažljivo analiziraju sličnosti i razlike između tih ideologija.⁷⁵ Ustaška ideologija ne može se poistovjetiti s ideologijom fašizma i nacionalsocijalizma, niti se može prosuđivati mimo njih. Dubinski uvid u ustašku poimanje "nacije" podrazumijeva analizu svih instrumenata koji su uzdizali pravo etničke skupine nad pravom manjine. Raščlamba je moguća na tri razine. Prva je "zakonska" i obuhvaća integralističku definiciju nacije s rasnim naglascima. "Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti" i "Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda" (30. travnja 1941.), obznanile su da je "NDH nacionalna država i da samo arijevci imaju pravo da u njoj zauzimaju odgovorne položaje i da ravnaju njezinom sudbinom".⁷⁶ Spomenute zakonske odredbe temelje se na postulatu da se "narodna država osniva na dosljednom provođanju principa narodnosti". Narod je definiran kao "skup ljudi sa zajedničkom tradicijom, zajedničkim duhovnim dobrima i voljom za promicanjem tih dobara". Rasa je određena kao "skup ljudi koji se podudaraju u nasljednim svojstvima". Smatra se da "specijalna hrvatska rasa ne postoji jer Hrvati su uopće kao europski narod mješavina nordijske, dinarske, alpske, baltijske i mediteranske rase". Stoga se rabi izraz "arijsko porijeklo". Kao rasne manjine koje se razlikuju od hrvatskoga naroda navođeni su Židovi i Cigani. Konačni je cilj arijske države da se "riješi nearijskog elementa, napose Židova".⁷⁷ Val radikalizma s vrha započeo je već 10. svibnja serijom protužidovskih zakonskih odredbi.⁷⁸ Porast državne represije teško se može svesti na diktat Nijemaca, premda njihov pritisak na ustašku vladu ima određeno značenje za obja-

⁷⁵ Jugoslavenska se historiografija beziznimno držala prosudbe o pukom paralelizmu ustaštva i fašizma. Znakovito je da se i u novijim djelima stranih autora upućuje na unutrašnju srodnost ustaštva, fašizma i nacionalsocijalizma, N. DAVIES, *Europe, A History*, 1996., 707.

⁷⁶ *Narodne novine*, br. 43., 4. lipnja 1941. Valja primijetiti da je u rasne zakone ugrađen stavak prema kojem državni poglavar može priskrbiti državljanstvo nearijskim osobama koje su se prije 10. travnja iskazale "zaslužnima za hrvatski narod".

⁷⁷ *Narodne novine*, br. 16., 30. travnja 1941.

⁷⁸ Taj se radikalizam na izravan način otkriva kroz zakonske akte koje navodimo kronološkim redom: Zakonska odredba (ZO) o rasnoj pripadnosti od 30. travnja 1941.; ZO o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda od 30. travnja 1941.; ZO o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda od 4. lipnja 1941.; Naredba o promjeni židovskih prezimena i označavanju Židova i židovskih tvrtki od 4. lipnja 1941.; ZO o sprečavanju prikrivanja židovskog imetka od 5. lipnja 1941.; ZO o prijavi imetka Židova i židovskili poduzeća od 5. lipnja 1941.; Naredba o utvrđivanju rasne pripadnosti državnih i samoupravnih službenika i vršitelja slobodnih akademskih zvanja od 4. lipnja 1941.; Odredba o

šnje ponašanja pojedinih ministara.⁷⁹ Njemački policijski dokumenti pokazuju da se "antisemitizam" hrvatske vlade nije smatrao dovoljno čvrst ni dosljedan. Iščitavanjem tih dokumenata, primjerice saznajemo da je ministar Mile Budak, redaktor zakona protiv Židova, bio osobito neodlučan i da je odlagao njihovo objavljivanje. Štoviše njemačka je policija ocijenila da u hrvatskom Ministarstvu bogoštovlja i nastave djeluje skupina koja zastupa "ideologiju koja je oštro antirasistička i koja osuđuje proganjanje Židova, štoviše, pomaže Židove".⁸⁰ Međutim, sam Budak je prije smaknuća 1945. potvrdio da su "svi članovi vlade zauzimali antisemitski stav", uz obrazloženje da su se ministri rukovodili iskustvom "da su Židovi u Hrvatskoj provodili uvijek protuhrvatsku politiku i podupirali takav režim".⁸¹

Ono što nije dovoljno uočeno u "ustaškom antisemitizmu" jest njegova usmjerenost na "arizaciju" gospodarstva. Ustaška skupina na vlasti ustrajala je na rješenju da se obrt i veleobrtni iz ruku židovskih poduzetnika prenese u ruke Hrvata.⁸² Podržavljenje židovske imovine ni u kojem slučaju nije nacionalizacija imovine jer su vlasnici bili pogođeni prema rasnom principu. U suvremenim odredbenim pojmovima ovaj se problem može označiti kao podvrsta "genocida".⁸³

Istraživanje paralelizma ustaštva, fašizma i nacionalsocijalizma u analizu uključuje i niz izvanjskih znakova (stranačka vojska, načelo vođe, sklonost uniformi, otvoreno divljenje Mussoliniju i Hitleru). Ustaška je promidžba za vođu rabila parole koje su prikladno imitirale talijanski fašizam. To su primjerice slogani: "poglavnik ima uvijek i u svakoj pri-

preuzimanju i upravi židovskih zgrada i imanja od 27. kolovoza 1941; ZO o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća od 6. listopada 1941; ZO o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore od 25. studenog 1941; ZO o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća od 9. listopada 1941; ZO o podržavljenju židovske imovine od 30. listopada 1942.

⁷⁹ S. Kvaternik, ministar domobranstva, naknadno je izjavio da je njemačko poslanstvo smatralo da su "Hrvati premekani i judenhörig". On sam bio je doslovno izbačen s jedne sjednice hrvatske vlade jer je protestirao protiv rasnih zakona. On je Usp. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika, Sjećanja Slavka Kvaternika*, 204.

⁸⁰ HDA, RSUP SRH 013.0.52: Dosje Mile Budak, Primjedbe o političkoj djelatnosti ministra prosvjete, iz arhiva Hansa Helma, 75. i 64.

⁸¹ HDA, RSUP SRH, 013.0.52: Dosje Mile Budak, 16.

⁸² Prema dokumentaciji Ureda za podržavljeni imetak iz rujna 1943. podržavljenjem imovine bez naknade Židovima je oduzeto oko 6. 711. 369. 971 kuna. Podržavljeni židovski imetak obuhvaćao je zgrade (65,13%), trgovačka i obrtnička poduzeća (22,87%), veleobrtna poduzeća (5,82%), vrijednosnice (3,69%) i pokretnu imovinu (2,58%). Usp. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, "Podržavljenje imovine Židova u NDH", ČSP 3 (30), 1998., 429-453.

⁸³ Definicija genocida kao "uništavanja svrhovitim akcijom" daje istraživačima mogućnost da slobodno istražuju "ulogu namjernog djelovanja na bilo koji način koji smatraju korisnim". Usp. John L. THOMPSON i Gail A. QUETS, "Genocid i društveni sukobi", *Treći program hrvatskog radija*, 38, 1993., 51.

lici pravo; u NDH politiku vodi poglavnik, svi su drugi samo obični vojnici izvršitelji poglavnikovih naloga; poglavnik nije nikad pogriješio otkako je u svoje ruke preuzeo upravljanje sudbinom hrvatskoga naroda; nitko od nas ne može biti veći rodoljub od poglavnika” itd.

Moraju se uzeti u obzir i zajedničke vrijednosti koje dijele ustaški intelektualci, njihovo političko iskustvo i sklonost recepciji fašističke i nacionalsocijalističke ideologije. Na tom području iznimno je važan Stranački tjednik “Spremnost”, koji se tiska od ožujka 1942., a koji uređuje skupina mladih intelektualaca izrazito državotvornog usmjerenja, koja tek pomodno otvara određene proboje k fašizmu, primjerice Mussolinijev pohod na Rim smatra prototipom za osvajanje vlasti.⁸⁴ Zanimljivo je dodati da su 1941. sami fašisti na ustaški pokret gledali kao na autentičnu hrvatsku revoluciju. Pojam “ustaša” talijanskoj se javnosti predstavljao kao neologizam međunarodnog političkog rječnika i njime se označavaju “branioci slobode i nezavisnosti Hrvatske”. Za fašiste nije bilo sporno da je ustaški pokret “isključivo revolucionaran pokret”.⁸⁵

Treća razina analize uključuje temu ustaške političke kulture koja zagovara neokonzervativni obrazac posvemašnje podložnosti vođi. Ona se zorno očituje kroz biografske dionice i analize duhovnog profila akademskih ljudi okupljenih oko Pavelića. Primjerice, neokonzervativizam kako ga tumači književnik i ministar Mile Budak povezan je s romantiziranim nazorima o moćnom djedu i podložnoj mu obitelji, zbog čega on zaključuje da je autoritativan sustav vladanja usidren u etnopsihologiji Hrvata koji “nose jaku duhovnu spremu i gotovost za autoritativni režim”.⁸⁶ U tom kontekstu izvorno značenje dobiva pojam “državotvornog, dinarskog tipa našeg čovjeka”.⁸⁷

⁸⁴ “Spremnost”, 8. studenog 1942. Valja uzeti u obzir i druga svjedočanstva suvremenika. Tako Ante Ciliga, publicist blizak lijevim stremljenjima koji je spletom okolnosti 1942. u “Spremnosti” objavljivao političke tekstove o ruskom komunizmu, za urednike Spremnosti (T. Mortigijija, Ivo Bogdan, Aleksandar Seitz i dr.) rekao da su bili “vidljivo nezavisni prema Berlinu i Rimu” u ideološkom smislu. Nadalje, on smatra da je redakcija “Spremnosti” bila skupina konzervativnih desničara bliska “francuskim katoličkim nacionalistima - desničarima”. Usp. A. CILIGA, *Sam kroz Europu u ratu (1939.-1945.)*, Pula 1998., 305. Ciliga je bio član Balkanske komunističke federacije (1925.-1926.) i trockist koji je u Sovjetskom Savezu uhićen 1929. da bi se u domovinu vratio 1937. U NDH je ponovno bio uhićen 1941. na temelju jugoslavenske tjeralice i otpremljen u Jasenovac iz kojeg je pušten u siječnju 1942.

⁸⁵ “La domenica del Corriere”, Rim, 1. lipnja 1941.

⁸⁶ Seljački narod, isticao je Budak, “vuče i sviesno i podsviesno uspomene i predaju velikih kućnih zadruga, u kojima je mudro gospodarstvo Did - vlast autoritet bez prigovora i priziva”. M. BUDAK, “Govor u Zagrebu prigodom godišnjice Rimskih ugovora”, *Hrvatski narod*, 20. svibnja 1942.

⁸⁷ S tim u vezi karakteristična je izjava Tomislava Sertića (1903.-1945.), glavnog stožera ustaške vojske, da je “hrvatski čovjek opterećen stavom opozicije” i općenito uzevši “nije državotvoran, osim dinarskog tipa našeg čovjeka. Dinarac zna što hoće”.

U opisu mentaliteta ustaškog sloja inteligencije, neki ustaški suvremenici naknado koriste termin "kaputaši" i "parveni", kako bi podvukli njihovu sociokulturnu utemeljenost u seoskom ambijentu. Prilično je uspješan primjerak "parvena" sam Budak za kojeg je rečeno da svom podrijetlu dugeje najvrjednije književne stranice posvećene opisu seoskog života ("Ognjište"), ali i "naivnost i nekritičnost" u politici u kojoj je "nasjedao" autoritetima poput Pavelića.⁸⁸

Napokon, postavlja se pitanje kako se Pavelić kretao na terenu fašizma. Nema dvojbe da je njegovo pozitivno stajalište prema fašizmu proizlazilo iz uvjerenja da se ideologija djelotvorno suprotstavlja komunizmu. Pavelić je objasnio prirodu vlastitog odnosa prema fašizmu u knjizi "Strahote zabluda". On je, naime, imao svoju fiksaciju o komunizmu i boljševizmu držeći ih najpogibelnijim za političku tradiciju europskih naroda. A fašizam je smatrao najefikasnijim protuodgovorom na boljševizam.⁸⁹ Kad je 1941. došao na vlast, Pavelić je skovao krilaticu: "Ili ćemo ostati mi ili komunisti".⁹⁰

Slično tome i drugi su ustaški intelektualci tek u "antiboljševizmu" pronalazili poveznicu između vlastitog pokreta i fašizma. Evo što je o tome 1944. rekao Stjepan Horvat, rektor hrvatskog Sveučilišta: "Kamen spoticanja, preko kojeg mnogi našim ljudi ne mogu nikako prijeći, jest optužba, da ustaštvo spada među fašističke pokrete. Ustaštvo prema tome dolazi na obći indeks, na koji je stavljen fašizam od strane zastupnika "demokratskih" velesila na drugoj strani bariere. Ako se u te demokratske velesile ubraja i sovjetski savez, onda se mirne duše smijemo smatrati fašistima i ne moramo to smatrati ničim, što bi nas ponizilo".⁹¹

Sertić nadalje objašnjava da je "ustaški pokret zasnovan na principu hijerarhije". Ta je hijerarhija objektivizirana u "auktoritativnom vladajućem sistemu u državi". HDA, T. Sertić, "Problemi hrvatske vojske, analiza vojske NDH 1944. godine", 23. kopija rukopisa.

⁸⁸ Ovo svjedočanstvo donosi V. Židovec, hrvatski poslanik u Sofiji 1941.-1943. HDA, RSUP SRH, 013. 2/3; V. Židovec, *Politički portreti*, str. 14.

⁸⁹ Pavelić je svoja gledišta o sukobu fašizma i boljševizma iznio u knjizi *Strahote zabluda*, Zagreb, 1941. Kao što je naglasio "Zaludu je govoriti, da fašizam nije roba za izvoz" jer "Boljševizam je uopće zlo i hoće da zavladá svuda. Fašizam stoji u borbi s njim na život i smrt, pa ga stoga mora pobijati svuda, u svakom kutu zemaljske kugle, a neizbježna je posljedica toga, da i on postane obći, "univerzalan", te da se širi i onamo, kuda se ne izvozi, i to sam od sebe, jer to nosi u sebi borba naroda za život protiv smrti, što je nosi boljševizam". Isto, 273. Prvo izdanje knjige tiskao je u Italiji 1938. pod pseudonimom A. S. Mrzlolodski. Drugo izdanje knjige iz 1941. tiskao je talijanski Istituto per gli Studi di Politica internazionale u Milanu pod naslovom "Errori e Orrori - Comunismo e Bolscevismo in Russia e nel mondo", s predgovorom ministra prosvjete Alessandra Pavolinija.

⁹⁰ Govor A. Pavelića u HDS-u 28. veljače, Brzopisni zapisnici HDS, 165. Progon komunistu otpočeo je već u ljeto 1941. Njegovu oštrinu ilustrira primjerice smrtna presuda Pokretnog prijekog suda u Dubrovniku izrečena 5. srpnja mladom Hrvatima samo zato jer je na javnom mjestu uzviknuo "Živjela sovjetska Rusija". Dobro je poznato da je u Zagrebu 9. srpnja streljana nekolicina istaknutih komunističkih intelektualaca (O. Keršovani, O. Prica, Z. Richtman i dr.) kao odmazda za atentat na ustaškog redarstvenika.

⁹¹ S. HORVAT, *Pisma hrvatskim intelektualcima*, Zagreb 1944 104.

Prema svjedočanstva nekih Pavelićevih suradnika on u početku nije pokušavao oko sebe izgraditi kult ličnosti.⁹² Ustaški suvremenici mahom odbacuju tezu da je ustaški pokret bio stvoren po uzoru na fašističku ili nacionalsocijalističku stranku, oni priznaju da se ustaška organizacija nije oblikovala kao stranka s demokratskim obilježjem za što okrivljuju samog Pavelića.⁹³

Premda je jasno da je ustaški pokret stvoren odozgo, nije posve jasno do koje je mjere prodirao u društveno tkivo sela i gradova, te je li barem na početku imao nekakav pristanak masa ili možda nije imao nikakav?

Je li uopće nužna povijesna ocjena NDH koju bi prihvatili svi?

Svratili smo pozornost na različite koncepte kojima se priklanjaju povjesničari u istraživanju prošlosti NDH. Ovaj opis nije bio namijenjen zagovaranju jednog istraživačkog modela jer svaki povjesničar sam izabire istraživačku strategiju, a tiine i sve njezine dobre i loše strane. To je u skladu s našim shvaćanjem uloge samih povjesničara i diskursa historiografije. Ako je moguće računati s postojanom definicijom povijesti, onda bismo se bez ostatka opredijelili za koncepcije američke povjesničarke Lynn Hunt koja će reći da je "povijest najbolje defimirati kao neprekidnu napetost između priča koje su bile ispričane i priča koje bi mogle biti ispričane". Budući da pomiče i mijenja standarde, povijesno znanje je, "kontekstno, relativno, otvoreno ispravicima, dopunama i raspravama". Dakako, svi povjesničari ne žele preuzeti ove rizike stoga "ortodoksni čuvari povijesti i objektivnog znanja" sve drukčije pristupe proglašavaju neznanjem i opstrukcijom koja remeti "uniformnost, kontinuitet i homogenost" koju zagovara ortodoksna historiografija.⁹⁴

Kada govorimo o domaćoj sceni teza Mirjane Gross da je "poznavanje historije historiografije" bez obzira na njezine brze mijene i različitost

⁹² B. Jelić vjeruje da tridesetih godina Pavelić "nije imao nikakve sklonosti, da se uniformira, ni sebe ni pokret, kao što je bio obratan slučaj s Hitlerom i Mussolinijem". "Znam", nastavlja dalje Jelić "kad smo više puta morali raspravljat o stanovitim simbolima potrebnim za stanovite svrhe, kako je on pravio šale iz svega toga, pa čak i od svog službenog naziva u pokretu". Paveliću kao "građanskoj osobi, ležernoj i liberalnoj nisu pristajale pantomime i parade", tvrdi Jelić. J. JAREB, *Političke uspomene dra Branimira Jelića*, Cleveland 1982., 215.

⁹³ M. KOVAČIĆ, *Od Radića do Pavelića*, 109.-110. Ustaški pokret i njegove terorističke metode do stvaranja NDH, autor uspoređuje s irskim "Sinfeinom".

⁹⁴ Navedeno prema V. BITI, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb, 1997., 292. Kao istaknuta predstavnica nove kulturne historije, Hunt drži da povjesničare ne bi trebala "obehrabriti teorijska raznolikost, budući da smo upravo na ulasku u značajnu, novu fazu u kojoj nas druge društvene znanosti, a napose znanost o književnosti, ali i antropologija i sociologija, nanovo otkrivaju". U istraživačkoj praksi oduvijek je postojao određeni teorijski ulog, koji se iz pozicije povjesničara nikad nije tumačio tako da se historiografija tretira kao "sluškinja društvene teorije". L. HUNT, *Nova kulturna historija*, Zagreb 2001., 49.-50.

struja, nužno svakom povjesničaru i povjesničarki koje teže postizanju "solidnih postignuća", izrečena je da posluži upravo namjeri pomicanja standarda historiografije.⁹⁵

To je preduvjet širenje okvira historiografije i novih čitanja prošlosti, primjerice one koju upravo otvara nova kulturna historija koja premješta naglaske na različite diskurse od antropologije i sociologije do književne kritike, ali je predmet neke druge diskusije.⁹⁶ Čini se da će neki drugi naraštaj hrvatskih povjesničara provjeravati aplikativnu snagu ovih obrazaca.

Ako je iz preispitivanja važećih pretpostavki i glavnih utjecaja u tumačenju NDH moguće izvući koristan napatuk, on bi vjerojatno glasio da uopće nije nužna povijesna ocjena NDH koju bi prihvatili svi. Preostaje nam tek da priznamo kako svi pristupi ne daju jednako kvalitetne i objektivne odgovore, kada je posrijedi slojevitost naše prošlosti.

---

⁹⁵ M. GROSS, "Europska ili provincijalna historiografija?", ČSP 2, 1997., 317. Autoričine knjige s područja metodologije, *Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi*, 1976.; 1980., i *Suvremena historiografija, Korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb, 1996, osobito su važne za podizanje epistemološkog statusa hrvatske historiografije. M. Gross možda i nije uspjela uvjerit neke svoje kritički nastrojene kolege u opravdanost tog zahtjeva, koji su nove kanone usporedili sa sezonskim modnim novitetima koji ugrožavaju opstanak profesionalne historiografije. Usp. M. ŠVAB, "U povodu knjige Mirjane Gross, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*", ČSP 3, 1996., 457-462.

⁹⁶ Upravo prevedena knjiga eseja o novoj kulturnoj historiji s uvodom L. HUNT, *Nova kulturna historija*, Zagreb 2001. vjerojatno je zamišljena kao tekst u prilog njima. Nastanak i raširenost nove kulturne historije vezana je uz SAD i Veliku Britaniju i kanonske autore Dominica LaCapru i Haydena Whitea. Oslonimo li se primjerice na koncept i tehnike Dominica LaCapre možemo pratiti jake i slabe strane njegovog učenja na povjesničare. LaCapra ističe da su područja koja se nastoji istraživački svladati "uvijek šira od polja struktura koje ih definiraju" zbog čega "čak i najzaokruženija studija daleko više izostavlja nego što kaže". Stoga njegov koncept "suplementarnosti" upućuje povjesničare da više pažnje posvete "načinima na koje se povijesne kategorije međusobno preklapaju i osporavaju". Ipak, on ne dovodi u pitanje da se "mogu ili trebaju napustiti sve kategorije sistematskih distinkcija ili sve želje za njima". Povjesničari su LaCaprinom pristupu uputili primjedbnu da spoznaju stvarnosti reducira na lingvistički sustav, što znatno otežava istraživanje zbilje i povjesničare vodi u relativizam. Usp. Lloyd S. KRAMER, *Književnost, kritika i historijska imaginacija: Književni izazov Haydena Whitea i Dominica LaCapre*, 151. i 162.

SUMMARY

INDEPENDENT STATE OF CROATIA (1941-1945) AS A SUBJECT OF HISTORICAL RESEARCH

Although the historiography has widely researched the period of World War II, it seems that Independent State of Croatia (NDH) has not yet become a closed and finished period of the past, because current political disputes influence views about it. NDH is still widely discussed in questions such as responsibility for the past events and collective identity. Historiography about NDH has undergone several phases. The official historiography before 1991 took approach which can be called "marxists". This approach clearly and unconditionally distinguished "left - right", "fascism - antifascism" and "progressive - reactionary". NDH was explained as a criminal and genocidal state which was established on the ruins of European democracy and as a result of fascist and nazi superiority.

At the same time, in the Croatian political emigration appeared another approach to the history of NDH. Most persons who researched this problem were gathered around review "Hrvatska revija", and their approach can be viewed as nostalgic and apologetic. NDH is viewed as a state and nation, historical realization of the independent Croatian state. In order to defend its existence, the romantic element of free and independent Croatian state was especially emphasized. Such approach is limited, because it tries to skip that NDH was created in accordance with the Ustasha racists principles.

These two approaches are in fact very similar, because they try to explain NDH from only one point of view. After 1990 explanation of NDH could no longer be based on such exclusive and singular approaches. Historians could also access new archival documents about this subject.

Currently, the historiographical conflict about NDH is connected with question of war victims, especially the suffering of Jews in NDH and the question of uniqueness of holocaust. War victims cannot be left out from the research. Nevertheless, historians should always be aware of all groups and nations who were victims of the tragical historical events.

It would be wrong to proclaim that only one approach to the research of NDH is correct and all other wrong. Each historian chooses his own approach to this subject, and, along with this, all its positive and negative elements. Still, it is obvious that all approaches do not offer objective and serious answers about that complex theme.